

ÖZET

Bir İlişki Düzenleme Süreci Olarak Mahremiyet

Son zamanlarda yaygın bir tartışma konusu hâline getirdiğimiz mahremiyet, sadece, insan haklarıyla ilgili hukukî ve dinî bir konu değildir. Olaya daha genel bir açıdan baktığımızda, mahremiyetin bir sosyo-kültürel ilişki düzenleme süreci olduğu, hukukî ve dinî görüş açılarının da temelinde bu sürecin yatmakta olduğu görülmektedir.

İnsanoğlu bu süreç ile, başkalarının kendisine nasıl ulaşabileceklerini ve kendisinin başkalarına ne miktar ulaşmak istediğini belirlemeye çalışmaktadır. Bütün dünyada en belirgin örneklerini cinsel hayatımızda, kadına karşı takındığımız tavırlarda, kaçınma ve saygı davranışları şeklinde ifade ettiğimiz aile içi ve akrabalık ilişkilerinde gözlemlediğimiz mahremiyet, çeşitli sosyal psikolojik mekanizmaları kullanmakla gerçekleştirilmektedir. Yalnız kalmayı istemek, kalabalık bir grup içerisinde dikkatlerden uzak kalmak, ketum davranmak, sıcak-yakın ilişki içerisinde bulunmak ve başkalarına karşı açık ve kapalı olmakla veya ben ile başkaları arasında sınır kontrolleri yapmakla mahremiyetimizi sağlamakta, koruyabilmekte ve istenen bir seviyede tutmak imkânına sahip olabilmekteyiz. Kişisel alanlara sahip olarak, bölge (mıntika) davranışları geliştirerek, yapılı veya kapalı mekânlardan yararlanarak, mahrem alanlarımızda bir derecelendirme yoluna giderek, mahremiyetimizi korumaya çalışmaktayız. İçinde yaşadığımız evlerde, iş yerlerinde, yerleşme alanlarında mahremiyet sürecini işleterek, mahrem alanlar, rahat edebileceğimiz çevreler yaratmaya çalışmaktayız.

Anahtar Kelimeler: Sözlü ve Sözsüz Mahremiyet, Mahremiyet Düzenlemesi, Mahremiyet Derecelendirmesi, Kişisel ve Bölgesel Alan, Maddî ve Sosyo-Kültürel Örtünme

ABSTRACT

Privacy as an Interaction Regulation Process

Privacy, which has become a common subject we discuss lately, is not only a religious or legal subject related to human rights. As we view this phenomenon at a broader aspect, we can see that privacy is a socio-cultural interaction regulation process, which also underlie the legal and religious standpoints.

By the help of the privacy process, human beings try to control the access to themselves by others as well as their selective control of access to others. All over the world, the behaviour of privacy that is observed most explicitly in our gender roles, in our attitudes towards women, expressed as behaviours of avoidance and respect, observed in our domestic and kinship relations, is carried out by using various social psychological mechanisms. We acquire, keep and have the capability to control the level of our privacy by requiring to be solitude, keeping our anonymity in a crowd, being reserve, being in intimacy, and being open and closed towards others or having self – other boundary control. We try to keep our privacy by personal space, developing territorial behaviour, benefiting from structured or enclosed space and using hierarchy in our private areas. We try to create private areas, surroundings that we may be comfortable by carrying out this privacy process in our homes, offices and residential areas.

Keywords: Verbal and Nonverbal Privacy, Privacy Regulation, Privacy Hierarchy, Personal Space and Territorial Behaviour, To Conceal Oneself Physically or Socio-Culturally

Bir İlişki Düzenleme Süreci Olarak Mahremiyet

Turhan YÖRÜKÂN

GİRİŞ
Türkçede *mahremiyet* kelimesi ile karşıladığımız *privacy* kelimesi, bugün sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında, özellikle hukuk, çevre sosyolojisi ve çevre sosyal psikolojisi veya ekolojik psikoloji alanında yoğun bir incelemeye tâbi tutulmakta olan bir kavramdır. *Shorter Oxford Dictionary*'de 1450 yılında kullanılmaya başlandığını gördüğümüz kelime, bugün, *Webster's New World Dictionary of the American Language* adlı sözlükte, bünyesinde pek çok tarif içeren bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, göreceğimiz üzere kelime, teknik kullanımlar da kazandırılmak suretiyle kavramlaştırılmıştır.

Lâtince *privatus* sıfatından üretilmiş olan

privacy, private (Fransızca *privé*) kelimesinin soyut özelliğine işaret etmektedir. Ale-nî olmaya, herkes tarafından bilinmeye karşı kapalı olmayı, uzak kalmayı içermektedir. Algılama açısından baktığımız zaman, kelime, söz konusu yer, kişi ve olayların mümkün olduğu kadar az bilinmesi veya belirli kişiler tarafından bilinmesi olayına işaret etmektedir. İngilizce-Türkçe sözlüklerimiz, bu kelimeyi, özel olan, bireysel olan, kamu ile paylaşılmayan anlamına gelen “private” olma anlamında bir kelime olarak tarif etmektedirler. Kelime, yabancı nazarlardan uzak kalma arzusunun ifade eden *yalnızlık, inziva, uzlet, halvet, “kişisel dokunulmazlık”, gizlilik ve mahremiyet* kelimeleriyle de karşılanmaktadır.

Osmanlıca ve Türkçe sözlüklerimizde, Arapça bir kelime olarak *haram* kelimesinin

den gelen *mahrem* sıfat ve ismi, başkalarından saklanan, başkaları tarafından görülmesi, bilinmesi, duyulması istenmeyen, dinin yasak kıldığı şey anlamına gelmenin yanında, *gizli, teklifsiz, içli-dışlı olma* anlamlarına da gelen bir kelimedir. Bu durumda mahrem sıfatından yapılmış bir isim olarak mahremiyet, mahrem olmanın yanında, İngilizce *privacy* (mahremiyet) kelimesinde olduğu gibi, bu kelimenin kapsamı içerisine giren, onun bir boyutunu oluşturduğu kabul edilen *intimate* (yakın-sıcak ilişki içerisinde olma) anlamına da gelmektedir. Türkçe bir deyim olarak “Bir kimsenin mahremiyetine girmek”, o kimsenin sırlarına âşına olacak kadar ona yakın olmak demektir.

Göreceğimiz üzere, akademik çevrelerce yoğun bir tartışma konusu yapılarak, teorik içerikler kazandırılmış ve kavramlaştırılmış olan mahremiyet kelimesinin, sözlüklerin dışında, halkın indinde ne anlama geldiği de araştırma konusu yapılmıştır. Türk halkı için de aydınlatıcı ve özendirici olduğunu düşündüğümüz bu tip çalışmalardan üç tanesinin ortaya koyduğu sonuçlardan kısaca bahsetmeye çalışalım.

Mahremiyet konusuna önemli teorik katkılarda bulunmuş olan Wolfe ve Laufer, 4 ile 19 yaş arasında bulunan çocuklar ile delikanlı kız ve erkeklere sorduğu sorular sonucunda, mahremiyetin 39 farklı anlamda kullanılmakta olduğunu tespit etmiştir. Deneklerin her birinin verdiği farklı cevapların, aynı, çakışan ve farklı tepkiler olarak bir gruptandırmaya tâbi tutulması, “ha-

ber/bilgiye ulaşmayı kontrol etme”, “yalnız olma”, “insanın (benin) hiç kimse tarafından rahatsız edilmemesi” ve “mekânlara nüfuz etmeyi kontrol etme” kategorileri altında toplanabileceğini ortaya koymuştur.¹ M. B. Golan ve F. C. Justa, işyeri çevrelerinde çalışmakta olan orta seviyede yöneticilere benzer bir soru yönelterek mahremiyetten ne anladıklarını tespitiye çalışmıştır. Verilen cevaplar kategorilendirildiğinde, onların cevapları da “kesintiye uğramadan çalışma”, “haber/bilgiye ulaşmayı kontrol etme”, “istenilen şeyi yapmakta serbest olma”, “mekâna nüfuz etmeyi kontrol etme” şeklinde olmuştur. Wolfe ve Golan tarafından 1976 yılında, Environmental Design Research Association'un toplantısına sunulmuş olan “Privacy and Institutionalization” adlı raporlarda görüldüğü üzere, 13-14 yaşları arasındaki psikiyatri hastalarının cevaplarının ise, yalnız olmayı işaret edecek şekilde “soyunma”, “tuvaleti-duşu kullanma” ve “haber/bilgiye nüfuz etmeyi kontrol etme” şeklinde olduğu² görülmüştür.

Bu noktada, herkesin farklı anlamlar verdiği, hattâ yaptığı özel davranışlarla aynîleştirdiği mahremiyet kavramının en çok

¹ I. M. Wolfe and R. S. Laufer, “The Concept of Privacy in Childhood and Adolescence”, D. H. Carson'un derlediği *Men-Environment Interactions: Evaluations and Applications* (Stroudsburg, PA.: Dowden, Hutchinson and Ross, 1975) adlı eserde.

² M. B. Golan, F. C. Justa ve M. Wolfe'un yaptığı araştırmalar için, S. T. Margulis'in “Conceptions of Privacy: Current Status and Next Steps” (*Journal of Social Issues*, 1977, 33, ss. 5-21) adlı yazısına bakınız.

karıştırıldığı gizlilik kavramından ne bakımdan farklı bir anlam taşıdığını belirtmekte fayda görmekteyiz.

Görüldüğü üzere, sözlüklerde mahremiyet ile gizlilik arasında pek bir ayrım yapılmasa da, iki kavram arasında ahlakî, hukukî ve psikolojik boyutları itibarıyla önemli farklar bulunmaktadır. Gizlilik esasına sadık kalınarak, localar kurarak, misterlere üye olarak veya anarşik bir plânın sınırlı uygulayıcısı olarak hareket etmek, mahremiyete uygun olarak hareket etmek değildir. Bugün artık sık sık gündeme geldiğini gördüğümüz bir olayda bile bu farkı görmek mümkündür. Homoseksüel davranış, homoseksüel olmayan kişiler tarafından ahlâken yanlış, insan tabiatına aykırı, “sapıklık” denilen bir davranış olarak kabul edildiği, bu yaklaşım sebebiyle homoseksüeller eylemlerini gizlemek zorunda kaldıkları³ hâlde, evli çiftler arasında yaşanan heteroseksüel davranış herkes tarafından ahlâken uygun veya meşru olarak kabul gören bir davranış olmaktadır. Evli çiftler, cinsel ilişkide bulunmak için bir mahremiyet sağlama yoluna başvursa da, homoseksüellikte olduğu gibi, cinsel ilişkilerini herkesten gizlemek zorunda değillerdir. Bunun içindir ki, gizlilik, başkalarına ulaşmayı reddetmenin veya erişilebilirliği engellemenin çok aşırı bir şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. George Simmel'in de⁴ belirttiği şekilde, gizlilik sağlanmaya çalışılırken, sadece gizli olana ulaşmak engellenmiş olmamakta; ulaşmayı engelleme bilgisine ulaşma da

engellenmiş olmaktadır. Ayrıca, mahremiyet, ona ulaşmayı engellemeyi meşru bir davranış olarak kabul ettiği hâlde, gizlilik, genel olarak ulaşmayı engellemeyi de gayrimeşru olarak kabul etmektedir. Birbirine karıştırılmakta olan bu iki davranış tarzından mahremiyet, korunmuş bir davranıştır; aile gibi özel grupların üyeleri tarafından istenen, aranan bir şeydir. Mahremiyet, başkalarını tehdit eder gibi görünmeyen ve sosyal olarak meşru olan bir davranış şeklini içermekte ve savunmaktadır. Gizlilik ise, grubun diğer üyeleri açısından karşılıklı rıza ve mutabakata dayanmayan; gayrimeşru kabul edilen ve kabul görmeyecek cinsten merakları gizlemeyi amaçlayan bir davranıştır. Mahremiyet, bir hak veya yükümlülük olduğu hâlde, gizlilik en azından Batı toplumları içerisinde yaşamakta olan insanlara ne ihsan edilmiş bir hak veya imtiyaz, ne de onlardan istenmiş olan bir davranış şeklidir⁵. Bununla birlikte, bu yazımızda, kavramsal bir ayrım yapma ihtiyacını duymadığımız zaman, görülmesi, bilinmesi istenmeyen olaylar için “gizlilik” kelimesini kullanmaya devam edeceğiz. Böyle bir du-

3 B. Ponse, *Identities in the Lesbian World*, Westport, CT.: Greenwood Press, 1977.

4 G. Simmel, “The Secret and Secret Society”, K. W. Wolff'un derlediği *The Sociology of George Simmel* (New York: Free Press, 1950) adlı eserde.

5 C. Warren and B. Laslett, “Privacy and Secrecy: A Conceptual Comparison”, *Journal of Social Issues*, 1977, 33, ss.43-51, 50.

rum, mutlak bir kavramsal gizliliği ifade etmeyecektir.

Çeşitli teorisyenlerin yaptıkları tanımları, bu kişilerin teorik görüşlerini tanıtmaya ve ya bu teorisyenlerin başka bir teorisyenin görüşünü eleştirmeye çalışırken ileri sürdükleri görüşlerle birlikte vereceğimiz için, sınırlı tuttuğumuz bu “giriş” yazısında kapsamlı bir mahremiyet irdelemesi yapma yoluna gitmeyeceğiz. Daha sonra vereceğimiz somut örneklerle, mahremiyetin bireysel ve toplumsal boyutlarının nerelere kadar vardığını göstermeye çalışacağız. Böyle bir yol izlememiz bize, mahremiyetin sosyal psikolojik uzantılarının hangi sosyal bilimsel alanlara kadar ulaşmış olduğunun ipuçlarını vermeye de yardımcı olacaktır.

Cinsel davranış, insanoğlunun diğer canlılarla birlikte paylaştığı bir davranıştır. Gece hayatına yatkın bir yapıya sahip olan, gece faaliyette bulunan hayvanlar gece; gündüz faaliyette bulunan, gece olduğu zaman yuvalarına çekilip gün ışıyınca kadar pasif bir hayat sürmekte olan hayvanlar ise gündüz çiftleşme alışkanlıklarına sahiptirler ve cinsel ilişkide bulunurken de, diğer hayvanların aynı mekânda bulunmalarından rahatsız olmamaktadırlar. Rahatsızlık, rakip bir hayvanın pay almak üzere olaya müdahale etmesi sebebiyle ortaya çıkmakta; böyle bir durumda da çiftler yer değiştirerek veya müdahalede bulunamı etkisiz hâle getirerek çiftleşmeyi tamamlamaktadırlar. Bununla birlikte, Clellan S. Ford ve

Frank A. Beach⁶, çiftleşme sırasında tabii çevrenin herhangi bir etkisinin bulunmadığını söylemenin de mümkün olmadığına işaret etmektedir. Nitekim bazı hayvanlar, uygun bir yer bulmadıkça, kur yapma ve çiftleşme ilişkisine başlamamaktadırlar. Bazı balıklar, sürüngenler ve kuşlar, uygun buldukları çevresel şartlar yerine geldikten sonra fizyolojik olarak hazır hâle gelip verimli bir birlikteliği başlatmaktadırlar. Kuzey Kutbu deniz kırlangıçları (tern), çiftleşmeye başlamadan önce kendileri için uygun bir yuva yapmaya çalışmaktadırlar; eğer kar bir şekilde yuvalarını örtecek veya bozacak olursa, yuvalarını tekrar onarınca kadar çiftleşmeyi ertelemektedirler. Bu davranış, uygun mekâna sahip olmanın yanında, başkalarının müdahalesine kapalı, savunulabilecek bir mahremiyet alanının bulunması gerektiğine işaret etmekte; insanlarda örneklerine rastladığımız çeşitli dereceden bir mahremiyet kültürü davranışının geliştirilme ihtiyacının ip uçlarını vermektedir. Mahremiyet kültürüne sahip ol-

⁶ Ford ve Beach, Yale Üniversitesi'nde karşılaştırmalı incelemeler yapan, biri kültür antropoloğu (Ford), diğeri ise psikolog (Beach) olan iki öğretim üyesidir. *Patterns of Sexual Behavior* (Harper and Brothers, 1951) adlı kitaplarında 190 farklı insan toplumunda ve önemli sayıda hayvan türleri arasında cinsel davranışın *karşılaştırmalı* bir incelemesini yapmışlardır. Ralph Linton'un "Cinsel davranışla ilgili bilgileri bu derece doğru bir şekilde" bir araya getirdiğini söylediği; Georg Murdock'un ilk defa, insan cinselini doğru ve karşılaştırmalı bir perspektifle sergilediğini söylediği bu kitaptan, yazımızın cinsel davranışla ilgili bu bölümünde ağırlıklı olarak faydalanacağız.

mak da, her şeyden önce, cinsel ilişki olayında görünür hâle gelmektedir.

İkametgâhlar veya konutlar, kendi ülkesinde de dahil olmak üzere, pek çok Batı ülkesinin veya gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin yanında, Alorese, Barama, Chenchu, Colorado, Copper Eskimo'su, Cuna, Hopi, Kwakiutl, Lamba, Lango, Lepcha, Lesu, Seniang, Trukese, Yagua gibi ilkel toplumlarda (monogam, genellikle monogam fakat polygyny'ye de müsaade edilen ve eş olarak kız kardeşlerin tercih edildiği, sororal polygyny denen bir evlenme düzeninin hâkim olduğu bu gibi toplumlarda da) evli çiftlerin cinsel ilişkide bulunabilmeleri için istenen gizliliği, mahremiyeti sağlayan yerler olmuşlardır. Kuzeydoğu Arizona'da yaşayan, tamamen tek eşliliğe (monogam) dayanan bir evlilik düzenine sahip bulunan Hopi'ler ve Kuzeybatı Rhodesia'da yaşayan, genellikle monogam bir evlilik düzenine sahip olmakla birlikte polygyny'ye de müsaade edilen Lamba'lar ile Doğu Afrika'da Uganda'da yaşayan ve polygyny evlilik düzenine sahip bulunan Lango'lar, cinsel ilişkide bulunmanın yegâne meşru yerinin ikametgâhlar olduğunda ısrar ederler. Bununla birlikte bu halkların pek çoğunda kanunî olmayan çiftleşmelerde, kapalı kapılar ardında yapılacak çiftleşmelerde yakalanma riskinin bulunması sebebiyle, çalılık veya ormanlık yerlerde de cinsel ilişkide bulunulduğu görülmüştür. Nitekim Yeni İrlanda'da yaşayan ve polygyny evlilik düzenini benimsemiş bulunan Lesu'lar ve Doğu

Polynezya'daki üç adada yaşayan ve tamamen monogam bir hayat süren Pukapua'lar ile Truk'lulardan evli olanlar ev içerisinde, âşıklar ise kırlarda cinsel ilişkide bulunurlar. Konutların dışında kırlık yerlerde gerçekleştirilen cinsel ilişkilerde de, ses ve görüntü gizliliği, uyulması gerekli önemli bir mahremiyet kuralıdır.

Pek çok ülkede, tenhalık kadar temel ve tayin edici bir unsur olmasa da, geceleyin veya karanlıkta cinsel ilişkide bulunmak, kapalı mekânın yanında mahremiyete eklenmiş önemli bir unsur olmaktadır. Endonezya'da, merkezi Timor'un kuzey kısımlarındaki dağlık bölgelerde yaşayan Alorlu'lar, Vancouver adasının Kuzeydoğu sahillerinde yaşayan Kwakiutl'lar, Hopi'ler ve Kuzey Wyoming ve Montana'da avcılık ve toplayıcılık yapan yarı nomadik (göçebe) Crow topluluğu, kesin bir şekilde, geceleyin cinsel ilişkide bulunurlar. Onlar için cinsel ilişkide bulunurken görünmek büyük bir utanç kaynağıdır. Cuma, Semang ve Logo ilkelleri de sadece geceleyin cinsel ilişkide bulunmaktadırlar. Gizlilik sağlaması, emniyeti, maddî ve manevî rahatlığı sebebiyle, insanoğlu çok büyük bir oranda, geceleri cinsel ilişkide bulunmayı tercih eder hâle gelmiştir. Kesin bir kural hâline getirilmemiş olmakla birlikte, yarattığı kültür, benimsediği değerler, bazı istisnalar bulunmakla birlikte, insanoğlunu bu şekilde hareket eder hâle getirmiştir. Afrika'nın Masai kabîlesi, erkeğin kanının kadının rahmine dolacağı ve damarlarında sadece suyun ka-

lacağı korkusuyla geceleyin cinsel ilişkide bulunma geleneğini benimsemiştir. Hindistan'da, Haydarabat mıntıkasında, avcılık ve toplayıcılık yaparak yarı göçebe bir şekilde yaşayan Chenchu kabîlesi ise, doğacak çocuğun kör olacağına inandığı için, geceleyin cinsel ilişkide bulunmayı tehlikeli bulmaktadır⁷.

İnsanoğlu, gün ışığında faaliyette bulunmak için yaratılmış bir mahlûktur. Gözleri, bazı hayvanlarda olduğu gibi, gece karanlığında faaliyette bulunmaya uygun olarak yaratılmamıştır. Ancak yarattığı kültür, benimsediği değerler, sağladığı teknik imkânlar dolayısıyla geceleri de faaliyette bulunur hâle gelmiştir. Akrabalığımız bulunan kuyruksuz maymunlar (andropoidler) gibi gündüzleri cinsel ilişkide bulunmak yerine, çoğunlukla geceleri ve tercihan karanlıkta ve evimizde sevişmeyi tercih eder olmuşlardır. İnsanoğlu, geceleri ve karanlıkta sevişmeyi kesin bir kural hâline getirmemiş olsa da, sevişmede mahremiyeti bir üniversal kültürel değer hâline getirmiştir⁸. Yazımızı sonlandırırken, kültürel üniversal olarak değerlendirebileceğimiz mahremiyetin, yapıyı mekânlardan, özellikle konut dizaynlarından nasıl etkilenmiş olduğunu göstermeye çalışacağız.

Bazı toplumlar, ayrı ayrı bölümleri bulunan ikametgâhlara sahip olmadıkları ve aile veya hane halklarının kalabalıklığı sebebiyle evlerinin veya barınaklarının dışında cinsel ilişkide bulunmak zorunda kalmışlar veya bu şekilde bir mahremiyet sağlama im-

kânına kavuşmuşlardır. A. R. Holmberg'in Doğu Bolivya'da yaşayan sororal polygyny evlilik-akrabalık düzenini benimsemiş ve nomadik bir hayat sürmekte olan Siriono kabîlesi üzerinde yapmış olduğu bir araştırma, küçük göçebe gruplar hâlinde kök toplayarak ve yabanî hayvan avlayarak yaşamakta olan bu insanların, 50 kadar hamağın asılı bulunduğu 500 ayakkarelik bir kulübede yaşamakta olduklarını ortaya koymuştur. Kayınvalidenin hamağının karı ve kocanın hamağının en fazla üç ayak kadar ötesinde bulunabildiği bu kulübede, çocuklar da genelde anne ve babalarıyla birlikte uymaktadırlar; bir hamak, dört veya beş kişiye yataklık etmektedir. Herhangi bir mahremiyetin sağlanamadığı böyle bir kulübede cinsel ilişkide bulunmak ancak kulübe dışında ve gündüzleri gerçekleşebilmektedir. Evli çiftler, grubun kamp yaptığı bir alanın yakınında bulunan çalılık veya ormanlık bir yerde, bir su kenarında, öğleden sonra, geç saatlere doğru cinsel ilişkide bulunabilmektedirler. Evli olmayan çiftler ise, ne zaman fırsat bulurlarsa o zaman gizlice

7 C. S. Ford and F. A. Beach, *Patterns of Sexual Behavior*, Harper and Brothers, 1951, ss. 68-73.

8 Bu kuralı bozacak veya yumuşatacak bazı kültürel yaptırımlar, kuralın genelliğine halel getirmemektedir. Şöyle ki, Formosa adası yerlileri, yaz aylarında, etraflarında çocukların bulunmadığı durumlarda, herkesin görebileceği şekilde cinsel ilişkide bulunabilmektedirler. Pasifik Okyanusu'nda Caroline grubuna dahil bir adada yaşamakta olan Yap halkı da, her ne kadar başkalarıyla birlikte olmasalar da, herhangi bir açık alanda, başkalarının dikkatini çekmeyecek şekilde cinsel ilişkide bulunabilmektedir.

çiftleşme imkânına sahip olabilmektedirler.

Benimsedikleri sosyal yapı geleneği, bu halka, birden fazla kadınla evlenme imkânı tanımaktadır. Bu esasa bağlı olarak, tercih edilen eş seçme şekli, aynı kadının kız kardeşleriyle (sororal) evlenme şeklinde cereyan etmektedir. Bu durum, kadınlar arası çatışmaları da bir oranda gidermeye yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda sağlanan cinsel hoşgörü ise, bir diğer yatıştırıcı unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Holmberg, bir erkeğin sadece kendi karısı veya karısıyla cinsel ilişkide bulunmadığını, resmen evli bulunmadığı karısının kız kardeşleri ile, hattâ biraz uzak akrabalarıyla bile cinsel ilişkide bulunabileceğini; buna karşılık, kadının da kocasının dışında, onun “sınıflayıcı” (classificatory) denen sistem gereği ikinci dereceden akraba ve hısımlarıyla cinsel ilişkide bulunabileceğini, kendi veya classificatory kız kardeşlerinin kocaları veya potansiyel kocalarıyla bile ilişkide bulunabileceğini söylemektedir. Böylece, resmen evli olan çift, eşinin dışında sekiz veya on kadar potansiyel partnerle de ilişkide bulunmak imkânına sahip olabilmektedir⁹.

Sosyolojik açıdan bakıldığında, William N. Stephens'in ifade ettiği üzere, kamuya duyurularak (resmen) veya kamunun bilgisi dahilinde yapılmış olduğu için cereyan eden gizli kapaklı cinsel ilişkiler, gene de bir grup evliliği olarak kabul edilmemektedir¹⁰. Bu örnek, bize, cinsel ilişkinin bu derece serbest bir uygulama alanı bulduğu böyle bir toplumda bile, herkesin gözü

önünde cereyan eden bir cinsel ilişkinin bulunmadığını, birer göçebe halk olarak, inşa ettikleri küçük kulübelerde mahremiyetin sağlanamaması sebebiyle, cinsel ilişkilerin gündüz saatlerinde ve olabildiğince gözlerden uzak bir şekilde gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir. Kapalı mekânsal mahremiyet sağlanamamış olsa da, gözlerden ırak, uzak bir köşe, istenilen mahremiyeti sağlamaya yardımcı olmuştur. Karşılaştırmalı kültür araştırmaları, başka kabîlelerin de kırlarda sevişmek zorunda kaldıklarını veya böyle bir şıkkı tercih ettiklerini ortaya koymuştur. Nitekim Brezilya ve Guianas arasındaki dağlık mıntıkada yaşayan, çok yaygın bir şekilde uygulanmış olmamakla birlikte, hem polygyny, hem de poliandry (bir kadının birden fazla erkekle evli bulunmasına imkân tanıyan evlilik) kurallarının işlemede olduğu Rucuy halkının çoğunlukla; tek eşli (monogamy) Witoto kabîlesinin ise, sürekli bir şekilde çalılık yerlerde cinsel ilişkide buldukları gözlemlenmiştir. Marshal adaları sakinleri ile Güney Amerika'nın kuzey sahillerinde yaşamakta olan ve polygyny alışkanlığı bulunan Taulipanglar da, ikametgâhları kalabalık olduğu için dışarılarda cinsel ilişkide bulunmayı tercih etmişlerdir.¹¹ Anlaşılacağı üzere, görsel ve

⁹ Allan R. Holmberg, *Nomads of the Long Bow*, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1950, s. 64.

¹⁰ William N. Stephens, *The Family in Cross-Cultural Perspective*, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1963, s. 49.

¹¹ Clelland S. Ford and F. A. Beach, *adı geçen eser*, Harper and Brothers, 1951, s. 70.

işitsel mahremiyetten yararlanmak için gecedan veya karanlıktan yararlanma cihetine gidilmemiş; gündüz fakat gözlerden uzak bir çevreden yararlanma, görsel ve işitsel mahremiyet sağlama açısından yeterli görülmüştür.

Mahremiyet olayına, en belirgin şekliyle ortaya çıktığı cinsel hayat açısından değil de, kıskanılan veya kavga konusu yapılan bir cinsel objeye karşı takınılan tavır açısından bakıldığında, kadının hem görsel hem de işitsel olarak, kısmen veya kapsamlı bir şekilde tecrid edilmeye varacak kadar çeşitli kısıtlamalara maruz bırakıldığı görülmektedir. Tarihî bir süreç takip edilerek ortaya çıkmış olan bu kültürel tavır, daha çok, erkeğin egemen olduğu kültürlerde kök salmıştır.

İnsanlık tarihinde, Toprak-Ana'nın, Ana-Tarıçça'nın büyük yaratıcı gücü temsil ettiği, Mater-Creatrix'e tapıldığı, başka bir ifade ile, mucizevî bir olay olarak doğurganlığın kadına önemli bir üstünlük sağladığı bir dönemden sonra, insanoğlunun yeryüzünde kalabalıklaştığı, menfaat çatışmalarının, insanın insana düşmanlığının belirginleştiği, önemli değişiklik olarak güç kazanmanın hâkim olmaya başladığı bir dönemde, matriarkal anlayış itibarını yitirmiş, patriarkal anlayış itibar kazanmaya başlamıştır. Bugün yeryüzünde, evlenme olayından sonra, evli çiftlerin kadının veya kadın soyunun esas alınarak organize olduğu, kadının statüsünün erkeğe nazaran daha yüksek bulun-

duğu matrilineal ve matrilokal toplumların sayısı çok aza indirgenmiş bulunmaktadır. Halen “modern” dediğimiz Batı toplumları da dahil olmak üzere, toplumların tamamına yakın bir kısmında erkek hâkimiyeti kabul görmekte; kadın, her türlü hukukî, politik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel hak bakımından erkekte daha aşağı bir duruma indirgenmiş, alınıp satılan, vücudundan faydalanılan, bu amaçla kapatılan, örtülen bir insan hâline getirilmiştir. Hattâ bu durum, insan doğasına uygun olduğu gibi bir inançla, radikal islâmcuların dinî olduğunu var saydıkları bir fıkıh yorumlamasıyla da pekiştirilmiştir.

Kadının tecrid edilmesinin, kapatılmak istenmesinin birkaç amacı bulunduğu bahseden Mısırlı antropolog Nadia Abu Zahra şöyle demektedir: Bu, erkeğin mevki (status), yetki ve servet sahibi bir insan olduğunu ifade etmesinin bir aracıdır. Erkekler kabul etmeseler de, bu, aynı zamanda, erkeğin yiğitliğinin ve erkekliğinin korunmasına yardımcı olmaktadır. Erkekler, peçenin amaçlarından birinin, kadının şerefini korumak olduğunu da söylemektedirler.¹² Bu açıdan bakıldığında, bazı genç kızlarımızın başlarına bağladıkları “türban” denen o simgesel örtü de, mahalle baskısı diye ifade edilen, daha sonra üzerinde duracağımız

¹² E. W. Fernea and R. A. Fernea, “Symbolizing Roles: Behind the Veil”, J. Spradley ve McCurdy'nin derlediği *Conformity and Conflict, Readings in Cultural Anthropology*, 9th ed. (New York: Longman, 1997, ss. 235-242, 238) adlı eserde.

bölge (mıntıka) davranışının (territorial behavior) ifadesi olarak ortaya çıkan bir aidiyet anlayışına işaret etmektedir. Kadının statüsünün aşağı seviyede bulunduğu ve radikal İslâm'ın bir hayat tarzı olarak benimsenmiş olduğu ülkelerde, kadınlar, çok büyük oranda kapalı bir hayat yaşamaktadırlar; evlerin ve avluların içerisine hapsedilmiş bulunurlar. En aşırı şeklini Afganistan, İran ve Suudi Arabistan'da gördüğümüz örtünme şekilleri (çarşaf ve burkalar), kadına uygulanan mahremiyet şeklinin sadece görünen kısmını oluşturmakta; eğitim görme dahil olmak üzere, kadının sosyal hayata, ekonomik güce katılması da bu yolla engellenmiş olmaktadır.

Kadının toplum içerisindeki statusu ile ilgili olarak geliştirilmiş olan teorilerden bir tanesi, kadının avlanma, çobanlık etme veya yoğun bir şekilde ziraî faaliyetlerde bulunma gibi ekonomik faaliyetlerde pek fazla yer almadığı için, toplum içerisinde aşağı bir status'a sahip olduğu görüşüne dayanmaktadır. Diğer bir teoriye göre, savaşmak için güçlü olmanın ön plâna çıktığı zamanlarda ve yerlerde erkek daha değerli ve itibarlı olarak bulunmuş; kadın aşağı statuslu bir yaratık olarak kabul edilmiştir. Savaş unsurunu esas alan teoriye benzer bir yaklaşımı ifade etmekte olan diğer bir teori ise, merkezî politik hiyerarşilerin bulunduğu yerlerde, erkeklerin daha yüksek bir statusa sahip olduklarına vurgu yapmış; kadının aşağı bir mevkide bulunması bu sosyal yapı olgusuna bağlanmak istenmiştir. Nite-

kim, bu gibi toplumlarda, politik karar alma yetkisi erkeğe bırakılmış olduğu için, erkeğe tanınmış olan bu hak, toplumun diğer alanlarına da taşınmış olarak kabul edilmiştir. Kadının çocuk doğurma ve emzirme olayı sebebiyle ev içerisinde veya yakınında bir yerde bulunmak zorunda olması ve yapılmış mekânların bu duruma uygun düzenleme ve bölümlerden oluşması da, bu sosyal vakıyyla uygun hâle getirilmiştir. Giderik de kadın, gösterilmemesi, gözetim altında tutulması, mahrem bir hayat yaşaması gereken bir cinsel obje hâline getirilmiştir. Hâlâ varlığını sürdürmekte olan haremlikselâmlık ayrımı, daha çok cinsel bir obje olarak görülen kadın sebebiyle gündemde kalmayı sürdürmüştür. Tesettür ve çeşitli giyim şekilleri, iklim şartları bile gözetilmeden, evlerin haremlik kısımlarında ve kafes altında yaşamak zorunda bırakılmış olan kadına ilâve bir yük yüklemiştir. Hattâ ülkemizde, son zamanlarda meydana gelen zihniyet değişikliği sebebiyle, erkeklere bile, denize girerken tesettür kıyafetleri giymeyi öneren görüşler hâkim olmaya başlamış; görsel mahremiyet uygulamasını gündeme taşıyan modalar türemiştir.

1950'li yıllarda, bugün Ankara/Çamlıdere'ye bağlı dağ köyleri olan Çatak ve Bayındır köylerinde yaptığımız araştırmalar sırasında gördüğümüz üzere, bu ve benzeri köylerde yaşayan kadınlar, ancak çok önemli günlerde erkeklerin refakatinde kasaba ve şehirlere gidebilmekteydiler; dikip giyecekleri elbiselerin kumaşlarını bile on-

lara erkekler alıp getirmekteydi. Bu sosyal tecridin yanında, bireysel bir başkalaşma da yaşamaktaydılar; uğursuzluk getirmesin diye, bir erkeğin bindiği eşeğin veya kullandığı bir arabanın önünden bile geçemezlerdi. Torun sahibi, “ebe”, oluncaya kadar herhangi bir erkekle de konuşmalarına müsaade edilmezdi. Ağızlarına bağladıkları yaşmağın kaldırılacağı zamana gelinceye kadar, ev içerisinde kendilerinden büyük erkeklerle, özellikle de kayınpederleriyle konuşamazlardı. Aynı sofrada yemek yerken bile, ağızlarını göstermeyecek şekilde, yaşmaklarını siper ederek yemek yerlerdi. Daha eski dönemlerde kayınbiraderlere, hattâ yabancı yetişkin erkeklere karşı da uygulanmış olan bu kural, söz konusu ettiğimiz dönemde, bir gelin rolü sosyalleşme tekniği olarak, kadının yeni intisap ettiği aile içerisinde, sosyal ilişkileri bozacak, otoriteye saygıyı zedeleyecek davranışlardan kaçınmasını amaçlamak üzere uygulanmakta; amaca ulaşıldıktan sonra, bir hediye verilerek kaldırılmaktaydı.¹³ Bu, daha sonra üzerinde ayrıntılı bir şekilde duracağımız kaçınma olayının bir türü olarak geline, sözlü, hattâ görüntülü bir mahremiyet yasağı getirme amacını gütmekteydi. Ayrıca, mahremiyet açısından gelinin ev içerisinde sesinin duyulmasını önleyerek, kendisini ketum davranmaya zorlamaktaydı. İleride göreceğimiz üzere, Alan F. Westin'in belirlediği türden bir mahremiyet şekli olarak, bireyi, yaşadığı grup içerisinde yok saymaya vardırarak şekilde, bir anonimlik uygula-

masına yönlendirmekteydi. Aynı şekilde, Tahtacı-Alevî geleneğine bağlılığı ifade etmenin yanında, erkân gören kadınların veya erkân görmeyip de Tahtacılık yoluna intisab ettiklerini ifade etmek isteyen kadınların, sır vermeyeceklerini ifade etmek üzere, dinî veya yarı dinî bir merasimle çene altından bağladıkları keten (yaşmak)¹⁴ de, bir rite de passage olmanın yanında, ketum hareket etme ile Alevîliğin mahremiyetini korumayı amaçlamaktadır.

Bir mahremiyet düzenleme mekanizması olarak yaşmak bağlamak sadece kadınlara mahsus bir olay değildir. Tesettür aracı olarak kullanmanın dışında bir iletişim aracı olarak da kullanılabilirler. Tuarekler, Kuzey Afrika'da Mali, Nijerya ve Sudan taraflarında, 50-200 kişilik gruplar hâlinde yaşayan Müslüman bir halktır. Göçebe (nomadik) bir hayat yaşamakta olan bu halk, deve, keçi ve koyun besleyerek yaşamlarını sürdürmektedir. R. F. Murphy'nin¹⁵ yaptığı tasvirlerden öğrendiğimize göre, erkekler kendilerini âdetâ görünmez bir hâle getirecek şekilde örtünmektedirler. Kolsuz bir iç elbise ile, ayak bileklerine kadar uzanan bir dış elbise giymektedirler.

¹³ Turhan Yörükân, *Alfred Adler, Sosyal Roller ve Kişilik*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000, ss. 140-142; 2. baskı, 2006, ss. 114-116.

¹⁴ Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, eklerle yayıma hazırlayan Turhan Yörükân, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı, 1998, s. 226.

¹⁵ R. F. Murphy, “Social Distance and the Veil”, *American Anthropologist*, 1964, 66, ss. 1257-1274.

Başlarına bir türban bağladıkları gibi, yüzlerini de, gözlerini bir çizgi şeklinde dışarıda bırakacak şekilde bir yaşmakla örtterek, âdetâ görünmez hâle gelirler. Yaşmak, yetişkin hâle geldikten sonra her erkeğin sürekli bir şekilde bağlamak zorunda kaldığı; yemek yerken, uyurken bile çıkarmadığı bir örtünme aracıdır. Yaşmak, Irwin Altman'ın görüşlerini ele alırken ayrıntılı bir şekilde üzerinde durduğumuz bir konu ve bir mahremiyet ayarlaması olarak, başkalarına karşı açık/kapalı olmayı ayarlayan bir mekanizma hizmeti görmektedir. Bu örtünme şekli, Irwin Altman'ın¹⁶ ifade ettiği üzere, dinamik, değişken, multimodal bir mahremiyet mekanizması olarak kullanılmakta ve değişik davranışlarda bulunmanın bir aracı olmaktadır. Çeşitli sosyal ilişkilere uygun düşecek şekilde yükseltip alçaltılabilmektedir. Yüksek mevki sahibi erkekler, yaşmaklarını daha alçak bir seviyede tutarak yüzlerini daha fazla gösterebilmektedirler. Ayrıca Tuarekler, küçük göz ve beden hareketlerine karşı da çok büyük bir duyarlılık göstermektedirler. Böylece bu halk, ilişkilerini sınırlandırma imkânına sahip olmak suretiyle birbirlerine ulaşmaya çalışmaktadırlar. Bu giyim şekli, aynı zamanda Tuarek toplumuna aidiyetin de bir simgesi olmakta ve başkalarının nasıl davranışta bulunabileceklerinin bir göstergesi sayılmaktadır.

Bir erkek baş bağlama şekli olarak molların ve Sih erkeklerinin başlarına bağladıkları türbanlar ile, son zamanlarda, çok yan-

lış bir isimlendirme yapılarak bazı kadınlarımızın ideolojik amaçlı baş bağlama şekilleri de bir aidiyet simgesi olarak, hem bu insanların kendilerinin, hem de başkalarının bu insanlara karşı yapacakları davranışların ayarlanmasında önemli hizmetler görmektedir; düşünce ve tavırlarda açıklık/kapalık sağlamaya yardımcı olmaktadır.

Verdiğimiz örneklerden de bir miktar olsun anlaşılacağı üzere mahremiyet, bir ilişki düzenleme süreci olarak, sosyal ilişkimizi, bütün davranışlarımızı etkileyen, her türlü düşünce ve davranışımızda az veya çok payı olan bir tavır takınma mekanizması olarak fonksiyon görmektedir. Bu açıdan bakıldığında bu kavramın diğer sosyal bilim alanlarında da zorunlu olarak bir yansımalarının bulunacağı açıktır. Mahremiyetin, Stephan T. Margulis'in de işaret ettiği üzere, sadece psikolojik ve sosyal bilimler alanında değil, sosyo-çevresel alanda geliştirilmiş kavramlarla da ilişkisi bulunmaktadır.¹⁷ Örnek vermek gerekirse, P. A. Kelvin¹⁸, mahremiyeti, sosyal güç, sosyal roller ve normlar ile, uyum seviyesi ve benlik

¹⁶ I. Altman and M. Chemers, *Culture and Environment*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984, s. 92.

¹⁷ S. T. Margulis, "Conceptions of Privacy: Current Status and Next Steps", *Journal of Social Issues*, 1977, 33, ss. 5-21, 17.

¹⁸ P. A. Kelvin, "A Social Psychological Examination of Privacy", *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 1973, 12, ss. 248-261; "Predictability, Power and Vulnerability in Interpersonal Attraction", S. Duck'in derlediği *Theory and Practice of Interpersonal Attraction* (New York: Academic Press, 1977) adlı eserde.

kavramlarıyla ilişkili hâle getirmiş; Irwin Altman, daha sonra ayrıntılı bir şekilde bahsedeceğimiz üzere, sosyal karşılaştırma ve benlik teorileriyle; C. A. Johnson¹⁹, kişisel kontrol kavramıyla; B. Schwartz²⁰ ise, Kelvin gibi, mahremiyeti sosyal roller ve normlarla ilişkili hâle getirmeye çalışmıştır. Kavram, ayrıca I. Altman, H. M. Proshansky²¹ ve arkadaşları ile Alan F. Westin²² tarafından özellikle sosyo-çevresel alana ait bir kavram olan *bölge* (mıntıka) kavramıyla ve bilgi alış-verişini kontrol etmede önemli bir yeri bulunan gizlilik ve sansür uygulaması ile ilişkili bir hâle de getirilmek istenmiştir.

Bununla birlikte burada söz konusu edilen konu ve yaklaşımların spesifik bir incelemesini yapmaya çalışmayacağız. Ayrıca, “mesken masuniyeti”, telefon dinleme ve röntgencilik, bilgisayar aracılığı ile yapılan mahremiyet ihlallerine, insan hak ve hürriyetiyle yakından ilgisi bulunan diğer mahremiyet ihlalleri ile ilgili bir çalışma da yapmayacağız. Keza, yazımızda, tek tanrılı dinlerin, özellikle de Müslümanlığın yasakladığı eylemlerle, yasaklı “tecessüs” fiillerinin içerildiği hikmet ve maslahat ile ilgili bir sunuma da yer vermeyeceğiz. Bu yazımızda, konuya geniş bir bakış açısı kazandırabilmek için, kültürel karşılaştırmaların ışığı altında, iki temel teoriyi esas alarak - Alan F. Westin'in statik, Irwin Altman'ın ise dinamik ve dialektik görüşlerini esas alarak- mahremiyetin, kişi, kişiler arası çevre ve yapılı mekân ile olan ilişkisi üze-

rinde durarak, bir ilişki düzenleme süreci olarak içeriğinin sosyal psikolojik ağırlıklı bir irdelemesini yapmaya çalışacağız.

Merak ve tecessüs saikiyle bir şeyler öğrenmeye çalışmak, sadece insana mahsus bir davranış değildir; böyle bir davranış hayvanlar âleminde de görülmektedir. İster ilkel, ister modern bir toplumda olsun, kültür ve kişilik farkları söz konusu olmakla birlikte, insanoğlu, kendi ailesinin üyelerine, diğer ailelere, kabîle veya daha geniş bir çevre mensuplarına neler olduğunu anlamaya, öğrenmeye çalışmaktadır. Dedikodu, bu merakı gidermeye kısmen olsun yardımcı olmaktadır. İnsanlar başkalarının ne yaptığını bilmek istemekte ve bundan da zevk duymaktadırlar. Ne var ki, bu bilgi edinme olayı, anti-sosyal olan, gizli dünyalara nüfuz etmeye varan bir bilgi edinme işlemine de kolayca dönüşebilmektedir. Ancak, kültürler, bireylerin ve grupların, hattâ toplumların, başkalarının mahremiyetini ihlâl etme

¹⁹ C. A. Johnson, “Privacy as Personal Control”, D. H. Carson'un derlediği *Men-Environment Interactions: Evaluations and Applications* (Stroudsburg, P. A.: Dowden, Hutchinson and Ross, 1975) adlı eserde.

²⁰ B. Schwartz, “The Social Psychology of Privacy”, *American Journal of Sociology*, 1968, 73, ss. 741-752.

²¹ H. M. Proshansky, W. H. Ittelson and L. G. Rivlin, “Freedom of Choice and Behavior in Physical Setting”, yazarların kendilerinin derlediği *Environmental Psychology: Man and his Physical Setting* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1970) adlı eserde.

²² A. F. Westin, *Privacy and Freedom*, New York: Atheneum, 1967.

gibi bir eğilime sahip olmalarına; başka bir ifade ile, merak ve gizli gizli yapılan bir eylem olarak tecessüs saikiyle anti-sosyal bir “gözetleme” eğiliminde bulunmalarına karşı, mahremiyetlerini korumak ve savunmak için birtakım normlar ve sosyal ritüeller tesis etmişlerdir. İlkel toplumlarda mahremiyet cinsiyet rolleriyle, bireyin ifa etmek zorunda olduğu diğer sosyal rollerle, tabularla, aile sorumluluklarıyla ve atalara saygı çerçevesinde yüklenilen sorumluluklarla belirlenmiş olduğu hâlde, modern toplumlarda, mahremiyet sebebiyle yüklenilen sorumluluklar, tepkiler ve kontroller, bir miktar azalmakla birlikte, yeni mahremiyet kısıtlamaları ile başka bir şekil altında tekrar gündeme gelmeye başlamış; hemen bütün modern ülkelerde, bazı geleneksel kısıtlamaların yanında, medenî hukuk ve ceza hukuku normlarıyla önemli yaptırımlara konu olmaya başlamıştır.

İlkel olandan modern topluma geçiş, fizik ve psikolojik mahremiyet imkânlarının artmasına sebep olmuş; mevcut değerler arasında bir seçme yapma fırsatı yakalanmıştır. Nüve aile yaşamı, şehirleşme ve şehir hayatının anonimliği, iş ve yerleşme hareketliliği, dinî otoritelerin bireyler üzerindeki etkisinin zayıflaması, modern insana, ilkel insanın sosyal çevresinin ve inanç sisteminin sahip olduğundan daha fazla bir fizik ve psikolojik mahremiyet sağlamıştır. Bununla birlikte, sıklık ve nüfus çokluğu; büyük bürokratik organizasyonların varlığı ve buralarda yaşanan hayat, insanla-

rı yeni ilişkiler kurmaya zorlayan yabancılaşma ve güvensizlik duygusu, yeni fizik, psikolojik âletlerin sağladığı veri toplama ve gözetleme teknikleri ve geniş bir propaganda imkânına sahip bulunan modern devlet organizasyonu, mahremiyeti zedeleyen ortamlar oluşturmuştur. Tanınmış bir siyaset bilimci, ünlü bir avukat olan, modern toplumlarda yaşanmakta olan mahremiyet kısıtlamaları üzerinde ağırlıklı olarak durmakta olan Alan F. Westin, *Privacy and Freedom* adlı eserinde, modern toplumda bireyler, aileler ve gruplar için mahremiyete ulaşma artık bir hür olma meselesi hâline gelmiştir, demektedir.²³

Alan F. Westin, S. Chermayeff ve C. Alexander’in *Community and Privacy*²⁴ adlı eserini yer yer tenkit ederek yayımladığı ünlü *Privacy and Freedom* adlı eserinde, mahremiyetin, bireyin, grupların ve müesseselerin istediği şeyin, kendileri hakkındaki haber/bilginin (information) nasıl veya ne şekilde ve ne maksatla başkalarına verilebileceğini veya ulaştırılabileceğini tayin etmek olduğunu söylemektedir. Olaya, sosyal katılım açısından bakıldığında, mahremiyetin, şahsın iradî ve geçici bir şekilde, fizikî veya psikolojik araçlar kullanarak, yalnızlık durumu yaratarak, veya küçük-grup yakınlığı sağlayarak, sıcak-yakın iliş-

²³ A. F. Westin, *adı geçen eser*, ss. 19-24.

²⁴ S. Chermayeff and C. Alexander, *Community and Privacy: Toward a New Architecture of Humanism*, New York: Doubleday, 1963.

kiler kurarak, yahut daha büyük gruplar içerisinde bir anonimlik veya kayıtsızlık hâli (reserve) yaratarak bir geri çekilme davranışı olduğunu söylemektedir²⁵.

Kolayca anlaşılacağı üzere, bu belirleme, mahremiyetin dört unsuruna ağırlık vermeyi hedeflemektedir. Daha çok Batı kültürünü model alarak geliştirdiği bu unsurlardan yalnızlık (solutide) söz konusu olduğunda, şahıs, başkalarının kendisini gözlemelerinden kurtulmuş, uzak durmuş bir vaziyette bulunmaktadır. Bununla birlikte şahıs, işitmeyle, görmeyle, acı, sıcaklık ve soğukluk duyma gibi dokunma duygusuyla ilgili tembihlere, uyarılara karşı hâlâ açık bir vaziyette bulunmaktadır. Hattâ bir tanrının veya tabiat üstü gücün veya birtakım nüfuzlu kimselerin kendisini gizlice gözetlediğine de inanabilir. Westin'e göre yalnızlık durumu, Chermayeff ve Alexander'in yukarıda söz konusu edilen kitaplarında yer almış bulunan mahremiyet tanımlamasında dile getirdikleri türden tam bir görsel tecrid hâli değildir; bu yazarların kabul ettikleri türden olağanüstü bir geri çekilme, bir inziva, bir tevekkül hissi, bir tefekküre dalma ve yoğunlaşma (concentration) hâli de değildir veya E. Shils'in "Privacy: Its Constitution and Vicissitudes"²⁶ adlı yazısında belirttiği şekilde, "Bir grupla bir şahıs arasındaki sıfır-ilişki" içerisinde olmak da değildir. Yaptığı bu vurgulamaya rağmen, Westin'in tipolojisini esas alarak hazırladıkları soru cetvelleriyle saha araştırması yapan birçok araştırmacı, yalnızlık unsuruna tecrid edilme,

inzivaya çekilme ve komşuluk etmeme gibi unsurları da eklemiştir.

Belirlemede yer alan ve ikinci unsuru oluşturan sıcak-yakın ilişki (intimacy) faktörü, karı ve koca, aile veya bir akrabalar grubu olarak bir çiftin veya bir grubun kendi içlerinde veya kendi aralarında maksimum seviyede kişisel ilişkiye ulaşabilmek için gerekli olan bireysel mahremiyet ihtiyacına işaret etmektedir. Burada, sırf görsel nezaretin ötesinde bir mahremiyet aranmakta; uygun ilişki ortamının hudutlarının dışından gelebilecek bütün duyuşal girdilerin en aza indirilmesi söz konusu olmaktadır. Yakın temasın rahatlatıcı bir ilişkiye veya düşmanlığa dönüşmesi, üyeler arasındaki kişisel ilişkiye bağlı bulunmakta olduğu için, sıcak/yakın ilişki olmadan temel insanî temas ihtiyacının karşılanması mümkün olmamaktadır. Westin, burada, H. Sullivan'ın *The Interpersonal Theory of Psychiatry* adlı ünlü kitabına da bir atıfta bulunmaktadır. Bu mahremiyet unsuru da, sonradan yapılan çalışmalarda arkadaşlarla ve aile üyeleriyle ilişkileri kapsayacak iki unsur ilâvesiyle genişletilmek istenmiştir.

Belirlemede yer alan üçüncü unsur anonimlik. Bu bir tanınmama, bilinmeme hâli; toplum içerisinde "kaybolma" hâlidir. Bu unsur, bireyin yolda yürürken, parkta otururken, metroya binmişken veya artistik

25 A. F. Westin, *adı geçen eser*, s. 7.

26 E. Shils, "Privacy: Its Constitution and Vicissitudes", *Law and Contemporary Problems*, 1966, 31, ss. 281-306.

bir olaya katılmışken, yani halkın içerisinde bulunurken tanınmış olmaktan ve gözlenmekten kurtulmayı, uzak kalmayı araması, başarması hâline işaret etmektedir. Anonimlik unsuru, bir kimsenin bir toplulukta doğrudan doğruya ve kasıtlı olarak gözlenmiş olduğunu fark etmesi, böyle bir ortamda ekseriya aradığı rahatlığın ve gevşemenin kaybolmasına sebep olan etkilerden kurtulmak istemesi anlamına gelmektedir. *Ketum davranma* (reserve) ise, Westin'in işaret ettiği son mahremiyet hâlidir. *Ketum davranma*, bu dört hâl içerisinde, psikolojik ihtiyaçlar açısından yalnız en kompleks olan değil, aynı zamanda, ihtiyaç olarak ortaya çıkması ve tatmin edilmesi bakımından, tabiat ve fizik ortam organizasyonları içerisinde olmaktan ziyade, topluluk içerisinde, şahıslar arası ilişkilerin yarattığı ortama bağlı olarak şekil almış olan bir davranış şeklidir. Nitekim, en sıcak-yakın, mahrem ilişki durumlarında bile, duruma dahil olan her şahıs, kendisi için çok şahsî, utanılacak olan veya mukaddes kabul edilen hususları kendisine saklamak ihtiyacını duymakta, bu ise psikolojik bir uzak durmanın -sosyal olarak mesafe koymaya veya uzak durmaya eşdeğer bir psikolojik uzak durmanın- yaratılmasına sebep olmaktadır.

Westin, mahremiyetle ilgili bu dört durumu, gene dörtlü bir sınıflama ile tekrar bir incelemeye tâbi tutmaktadır. Ona göre, mahremiyete sahip olabilmek için, şahsın, özerkliğe, kişisel otonomiye, ne zaman isterse o zaman kendi çevresini kontrol ede-

bileceği bir bireysellik duygusuna ve şuurlu bir seçme imkânına sahip olması gerekmektedir.

Mahremiyet, ister yalnızlıkla, sıcak-yakın ilişkilerle, isterse anonimlikle sağlanmış olsun, sosyal ve biyolojik faktörlerden kaynaklanan gerginlikleri gidermek üzere bir heyecan boşalması (emotional release) hizmeti de sağlanmaktadır. Bu bakımdan, bedenî ve ruhî sağlık görüşü açısından mahremiyet devreleri veya süreleri, heyecan hâllerini -kalabalıklık şartlarından ve yaşantısından dolayı yaratılmış olan heyecanî durumları- rahatlatmak, gerginliği gidermek için istenen bir şey olmaktadır. Sağladığı rahatlık sebebiyle mahremiyet, kişisel değerlendirme (self-evaluation) yapma fırsatı yakalama bakımından da ihtiyaç duyulan bir şeydir. Haber/bilgi akışının sürekliliği karşısında bir durum değerlendirmesi yapmak için, bir kimsenin bu haber/bilgileri bütünleştirmesi ve özümseyebilmesi için, olaylardan kendisini bir süre uzak tutması gerekmektedir. Birey, bir yalnızlık veya uzak durma hâli içerisinde bulunduğu zaman, sadece haber/bilgiyi işleme tâbi tutmakla kalmaz, aynı zamanda haber/bilgiyi yorumlamak ve yeniden düzenleyerek plânlara yapma imkânına da kavuşur ve böylece sonraki davranışlarının önceden bilinçli bir hâle gelmesini sağlar.

Nihayet Westin, mahremiyetin, sınırlandırılmış ve korunmuş bir haberleşme fonksiyonu hizmeti gördüğüne de inanmaktadır. Böyle bir fonksiyon, bireye, sırlarını pay-

laşmanın ve güvendiği kimselerle teklifsiz dostluklar kurmanın yanında, istediği takdirde, psikolojik bir mesafe koyma imkânı sağlayarak, sınırlı haberleşmeler yapmak gibi iki önemli ihtiyacını karşılama imkânını da sağlamaktadır. Nitekim birey, psikolojik mesafe koymayı veya sınırlı haberleşmede bulunmayı gerektiren birçok sosyal rol ifa etmektedir; özel ofisler veya “sadece çalışanlara mahsus” olmak üzere dizayn edilmiş fizik alanlar düzenlemek suretiyle bu amacına ulaşabilmektedir.

Harold M. Proshansky, William H. Ittelson ve Leanne G. Rivlin’in birlikte derledikleri *Enviromental Psychology: Man and His Physical Setting*²⁷ adlı esere yazdıkları “Freedom of Choice and Behavior in a Physical Setting” adlı yazılarında; gene birlikte kaleme aldıkları *An Introduction to Environmental Psychology*²⁸ adlı kitaplarında, A. F. Westin’in mahremiyet kavramı dolayısıyla yapmış olduğu önemli irdelemeyi veya oldukça soyut unsurlardan oluşmuş bulunan bu tipolojiyi hem ayrıntılı bir şekilde özetlemektedirler, hem de bu irdelmeye yapılmış ve yapılabilecek itirazların başarılı bir dökümünü sergilemektedirler.

Proshansky, Ittelson ve Rivlin, Westin’in mahremiyet konusu ile ilgili olarak sunmuş olduğu analitik şemaya, hem mahremiyetin ne olduğunu, hem de bu kavramın kritik boyutlarının ne olduğunu sorgulaması bakımından etkileyici ve faydalı bir teşebbüs olarak bakılmaktadır. Bununla birlikte, aşağıdaki hususların dikkate alınması ge-

rekliğine de işaret etmektedirler. Nitekim, dört mahremiyet hâli her zaman kavramsal bakımdan açık ve seçik bir şekilde sunulmamış ve birbiriyle tutarlı hâle getirilmemiştir. “Yalnızlık”, bireyin bir yalnızlık hâli yaşamasından ziyade fizik çevre ile olan ilişkisinden doğan bir hâli ifade etmektedir. “Sıcak-yakın ilişki”, psikolojik uzaklık bakımından iki kişi arasında bulunan çok yakın ilişkiyi belirlemektedir; bu ise başkalarından tecrid edilmiş olmalarını gerektirir. Nihayet bu sınıflama, birlikte yapacakları bir iş dolayısıyla mahremiyetin zorunlu olarak korunacağı ve sıcak-yakın ilişki kurmanın hoş karşılanamayacağı bir jüri üyeliğinin söz konusu olduğu küçük grupları ise hesaba katmamaktadır.

Proshansky, Ittelson ve Rivlin’in üzerinde durduğu bir diğer problem, bu şemanın, söz konusu edilen dört durum arasındaki ilişki üzerinde yeterince durmamış olmasıdır. İkili gruplar hâlinde, “yalnızlık” ve “anonimlik” denen mahremiyet hâlleri ile “sıcak-yakın ilişki” ve “ketumluk”tan kaynaklanan grup hâlleri arasında bir ayırım yapmanın faydalı olabileceği düşüncesiyle, Proshansky ve arkadaşları, aynı zamanda açıktır ki, sıcak-yakın ilişki ile ketumluk hâlleri birbiriyle yakından ilgilidir; yakın-

27 H. M. Proshansky, et.al., *Enviromental Psychology: Man and His Physical Setting*, New York: Holt, Rinehart and Winston,1970, ss. 173-183.

28 W. H. Ittelson, et.al., *An Introduction to Environmental Psychology*, New York: Holt, Rinehart and Winston,1974, ss. 154-157.

sıcak ilişkiye iki veya daha fazla bireyle ulaşıldığı hâlde, ketumluk, grubun sıcak-yakın ilişki içerisinde bulunan üyelerinin her birinin mahremiyete getirdiği bir sınırlamayı içermektedir, demektedirler.

Westin, mahremiyeti, bireyin ne tür bir haber/bilginin kendisine ve başkalarına ulaştırabileceğini tayin eden bireysel bir hak olarak tanımlamaktadır. Bu, Proshansky ve arkadaşlarına göre, mahremiyet hâllerinin, belirli tipten davranışların kabul göreceği gibi, önceden belirlenmiş bazı şartların var olduğuna işaret etmektedir. Her ne kadar bu şartlar çok değişik olsa da, hepsi bireyin yapacağı seçmeleri büyük ölçüde belirlemeyi amaçlamaktadır. Tanım, aynı zamanda, paradoksal bir vakta olarak, mahremiyetin esaslı sosyal bir olay olduğunu ve başka kişilerle ve gruplarla farklı bir şekilde haberleşmede bulunma hürriyetini içerdiğini de kabul etmektedir. Görevler, mahremiyet açısından farklı istek neveleri veya özellikleri sergilemeyi gerektirir. Bazı görevler, başkalarıyla haberleşmede bulunmaya ihtiyaç gösterir veya başkalarıyla haberleşmeye izin verir. Güç bir karar vermek, önemli bir haberi başkasına iletmek veya bir çalışanın yaptığı işi değerlendirmek, bir mahremiyet hâlinin varlığını içerir. Biz, sözlü ve sözlü olmayan haberleşme ile, kamu içerisinde bile, mahremiyetimizin bulunduğu işaretini veririz. Bireyin veya küçük grubun ayrı ayrı ve yoğun şekilde bir arada bulunması, mahremiyeti kolaylaştıran psikolojik mesafe için ip uçları hizme-

ti görmektedir. Fakat biz, zamanla, daha açık sinyaller vermeye, araya fizikî mesafeler koymaya, belki de araya bir bariyer koymaya ihtiyaç duyarız. Nitekim jüri, başkalarından uzak kalabileceği bir odaya ihtiyaç duymaktadır. Bütün kültürlerde, âşıklar da böyle bir ayrı kalmaya ihtiyaç duymaktadırlar.²⁹

Proshansky ve arkadaşları, Irwin Altman'da da göreceğimiz şekilde, mahremiyetin, seçme özgürlüğünü azamî bir seviyeye çıkardığını; mahremiyetin başkalarıyla ilişki kurarken bir davranış opsiyonları dizisine ulaşmayı amaçladığını bildirmişlerdir. Mahremiyet açısından birçok ihtiyacın veya ihtiyaç tiplerinin bulunduğunu, ihtiyacı tanımlamanın basit bir iş olmadığını, her bir ihtiyaç türünün farklı şartlar altında öğrenilmesi gerektiğini ve fizikî ortamın birbirinden farklı özellikleri aracılığı ile tatmin edilmiş olduğunu;³⁰ insanların bu şekilde hareket ederken, bireysel mekân, bölge (mıntıka)³¹ sınırlaması ve diğer davranış

²⁹ W. H. Ittelson, H. M. Proshansky, L. G. Rivlin, *An Introduction to Environmental Psychology*, ss.156-157.

³⁰ H. M. Proshansky, W. H. Ittelson and G. Rivlin, "Environmental Psychology" *adı geçen eser*, 1970, s. 171.

³¹ *Kişisel alan ve bölgesel davranışların çeşitli örnekleri için, Turhan Yörükân'ın "Hatırladığım ve Hatırlamak İstemediğim Gümüşsuyu" (Türk Yurdu, 2003, 23, ss. 21-29); "Yitirilmiş Kimliğiyle 'Bestekâr' Denen Sokak" (Kılavuz, 2005, 25, ss. 44-48); "Yüksek Binalarda Yaşanan Sakıncalı Hayat" (Bilge, 2005, 46, ss. 4-12); ve "Konutlarda Yaşanan Hayat Bakımından Kalabalıklığın ve İlgili Durumların Yarattığı Problemler" (Bilge, 2006, 49, ss. 22-44) adlı yazılarına bakınız.*

mekanizmalarını da kullanmış olduklarını söylemektedirler.

Westin'den sonra, yapılan saha araştırmaları sonucunda genişletildiğini gördüğümüz yalnızlık ve tecrid edilmişlik davranışı, başta Altman olmak üzere, başka teoristler tarafından da bir irdelemeye tâbi tutulmuştur. P. A. Kelvin³², mahremiyet ile tecrid edilme arasındaki farka dikkat çekerek, tecrid edilmenin, zorla kabul ettirilmiş bir durumu ifade ettiğini, sosyal ilişkilerin bulunmaması hâline işaret ettiğini; mahremiyetin ise bir seçme sonucu olarak ortaya çıkmış olduğunu söylemektedir. Bu fark uyarınca Kelvin, mahremiyeti, bir kimsenin başkaları üzerindeki etkisinin/gücünün sınırlandırılması olarak tanımlamakta; özellikle kavramın içerdiği cognitive süreç üzerinde durmaktadır. Irwin Altman da, benzer bir tecrid seviyesine başvurarak, mahremiyeti, "benliğe ulaşmayı" düzenleyen mekanizmalarla aynileştirmektedir. Bununla birlikte, iki görüşü birbiriyle karşılaştıracak olursak, önemli bir fark ortaya çıkmaktadır. Daha sonra ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız üzere, Altman'a göre kişisel alan ve bölge oluşturma davranışı, optimal seviyede bir açıklık/kapalılık sağlamak için, bireylerin özellikle mahremiyeti düzenlemek için kullandığı mekanizmalardır. Altman, sosyal tecridi mahremiyetin özel bir hâli olarak gördüğü hâlde, gene de, bu ikisini birbirinden ayırmaktadır. Altman için mahremiyet, benliğe ulaşmada seçmeli olarak yapılmış bir kontrol işlemine işaret etmektedir. Sosyal tecrid ise elde edilmiş mahremiyetin arzu edilmiş mahremiyetten daha fazla olma-

sı durumuna işaret etmektedir. Buna karşılık Kelvin, bir cognitive süreç, bir algılama olarak mahremiyeti, başkalarının etkisinin/gücünün hükümsüz sayılmasını ifade etme; sosyal tecridi ise, başkalarıyla herhangi bir güç ilişkisinin bulunmaması hâli olarak görmektedir. Anlaşılacağı üzere, bu iki teorist için sosyal tecrid, farklı anlamlar içermektedir.

Diğer yönden Altman ile L. A. Pastalan³³ şu iki anlayışta mutabıktırlar: Pastalan, Altman'ın daha sonra ayrıntılı bir şekilde üzerinde duracağımız insan bölge davranışını ele alış tarzını benimsemiş bir teoristtir. Mahremiyet çözümlemesini ise, Westin'in anlayışının genişletilmesi üzerine inşa etmiş ve Altman'ın çözümlemesini de kapsayacak şekilde bir sunuş yapmıştır. Altman, insan bölge davranışını, elde edilmiş ve istenen mahremiyet seviyeleri olarak gördüğü hâlde, Pastalan, mahremiyeti insan bölge davranışının temel bir formu olarak kabul etmektedir. Ne var ki, iki anlayış arasında bulunduğu farzedilen bağ, iki teorist için aynı şey değildir. Stephan Margulis³⁴, ne yazık ki, bu kavramları ayırtırmak, barıştırmaktan daha kolay olmamaktadır, demektedir.

32 P. A. Kelvin, "Social Psychological Examination of Privacy", *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 1973, 12, ss. 248-261.

33 L. A. Pastalan, "Privacy as a Manifestation of Territoriality", L. A. Pastalan ile B. H. Carson'un derlediği *Spatial Behavior of Older People*, Ann Arbor: University of Michigan-Wayne State University Press, 1970.

34 S. T. Margulis, "Conceptions of Privacy: Current Status and Next Steps", *Journal of Social Issues*, 1977, 33, ss. 5-21.

Harry C. Triandis ile R. W. Brislin'in editörlüğünü yaptığı **Handbook of Cross-Cultural Psychology** adlı kitabın 5. cildine, Irwin Altman ve Martin M. Chemers'in Irwin Altman'ın daha önce yayımladığı yazılardan faydalanarak yazdıkları "Cultural Aspects of Environment-Behavior Relationships" adlı yazılarında,³⁵ mahremiyetin, kavramsal bir seviyede olmak üzere, sosyologlar, siyaset bilimcileri ve filozoflar tarafından tartışma konusu yapıldığını; bununla birlikte, kavramın ampirik araştırmalarla desteklenmiş kültürel bir çözümlemesinin yapılmamış olduğunu söylemektedirler; bu bakımdan kavramın önemli birtakım özellikleri bulunduğu işaret etmektedirler. Bu konuyu daha önce yayımladığı yazılarda ayrıntılı bir şekilde ele almış olan Altman'a göre, mahremiyet, kişisel mekânlara (personal space), bölgelere, mıntikalara (territory) ve diğer davranış alanlarına geçişi sağlayan, köprü hizmeti gören merkezî bir kavramdır; bir kişi ve grubun başkalarıyla ilişkisini düzenleyen diyalektik bir süreç olarak görülmelidir.³⁶ Halbuki geleneksel mahremiyet anlayışı, genel olarak Westin'de gördüğümüz şekilde, bu süreci, karşılıklı etkileşmeden mahrum bırakma, durdurma süreci olarak ele almıştır. Altman'a göre mahremiyet, temasta bulunmamaya karşılık başkalarıyla etkileşimde bulunma gibi, birbirine zıt güçlerin kendi aralarında etkileşmeleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Bazen bir kişi veya bir grup, yalnız olmayı, diğer bir zamanda da sosyal bir

uyarı, bir tembih almayı isteyebilir. Bu bakımdan mahremiyet, dinamik ve değişken; şartlara bağlı olarak, zaman içerisinde açıklık ve kapalılık durumu değişen; hudut belirleyen, sınır kontrolü yapan, bireylerin ve grupların kendilerini başkalarına karşı daha fazla veya daha az yaklaşılabilir, erişilebilir kılan; ayrıca, optimum bir seviyeyi yakalamaya da yardımcı olan; zaman içerisinde herhangi bir noktada, benliğin başkalarına karşı açık ve kapalı olma durumlarını optimum seviyede bulundurmaya sağlayan, "çok fazla" veya "çok az" şeklindeki bir sapmayı dengelemeye yardımcı olan bir süreçtir.

35 Boston: Allyn and Bacon, 1980, ss. 335-393.

36 I. Altman, *The Environment and Social Behavior: Privacy, Personal Space, Territory, and Crowding*, Monterey, Calif.: Brooks/Cole, 1975. Altman, daha sonra, Daniel Stokols ile birlikte derlediği *Handbook of Environmental Psychology* (Malabar, Florida: Krieger Publishing Co., 1991, ss.7-40) adlı kitaba Barbara Rogoff ile birlikte yazdığı "World Views in Psychology" adlı yazısı ile Seymour Wapner ve arkadaşlarının derlediği *Theoretical Perspectives in Environment-Behavior Research* (New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2000, ss.21-37) adlı kitaba Carol M. Werner ile birlikte yazdığı "Humans and Nature: Insights from a Transactional View" adlı yazısında, transactional dediği felsefî bir sosyal psikoloji görüşünün sunumunu yaparak, ele alacağımız yazılarında dile getireceğimiz görüşlerine daha üst düzey bir derinlik kazandırmaya çalışmaktadır. Ona göre transactional görüş, organizmik görüşten ince bir farkla ayrılmaktadır. **Organizmik görüşte** varlık, ayrı ayrı unsurların bir araya gelip bütünleşmesiyle oluştuğu hâlde, **transactional görüşte** varlık, **kompoze olmuş** ayrı ayrı unsurların bir bütün teşkil edecek şekilde bir araya gelmesi ile oluşmuş kabul edilmektedir.

Altman, mahremiyeti yönetme, ayarlama sürecinin bütün kültürlerde bulunabileceğini; bir “kültürel üniversal” olabileceğini söylemektedir. Bazen bir şekilde veya bir yolla açık, bazı zamanlarda ve başka yollarla sosyal teması kesme, kapalı tutma şeklinde ortaya çıkmakta olan bu ayarlama süreci, ona göre bütün kültürlerde bulunmaktadır. Bazı kültürlerin çok fazla unsur içermesine karşılık, bazı kültürlerin herhangi bir mahremiyet kısıtlamasına sahip değilmiş gibi algılanmasına aldanmamak gerekmektedir. Kùltürler dikkatlice irdelenecek olursa, karşılıklı etkileşmeyi düzenleyen farklı mekanizmaların göz önüne serilmesi mümkündür. Mahremiyetin sadece kapılar ve duvarlar ile sağlanmış olduğu görüşüne aldanmamak gerekmektedir. Sözle ifade edilmiş bir davranış bile, istenen mahremiyeti sağlamada yeterli bir araç olabilir. Bu bakımdan, mahremiyetin tek bir kişi, çiftler, aileler ve diğer gruplar gibi farklı büyüklükteki sosyal unsurları içermiş ve sözlü davranış, sözlü olmayan davranış, bireysel mekân, bölge (mıntıka) ve kültürel tarz gibi bir seri davranış mekanizmaları ile düzenlenmiş ve ayarlanmış olabileceğini daima hatırd tutmak gerekmektedir. Nitekim örtünme bile bir mahremiyet mekanizmasıdır. Geleneksel İslâm ülkelerinde peçe, bulutlu bir günde güneş gözlüğü kullanma, mahremiyet kısıtlamasına yönelik bir uygulama olabilmektedir.

Mahremiyetin üç fonksiyonu bulunduğu işaret eden, bunlardan birinin sosyal et-

kileşmeyi yönetmek olduğunu, diğerinin başkalarıyla etkileşimde bulunmak için plân ve stratejiler geliştirmek olduğunu, bir diğerinin ise öz-benliği (self-identity) geliştirme, muhafaza ve devam ettirme olduğunu söyleyen Altman, bu görüşlerini somut bir hâle getirebilmek için, özellikle “Privacy Regulation: Culturally Universal or Culturally Specific?”³⁷ adlı yazısıyla, fazla bir mahremiyet uygulaması yapmayan toplumlarla, nispeten daha fazla mahremiyet kısıtlaması yapan toplumların yaptıkları uygulamalardan örnekler vermek suretiyle bir sunum yapmaktadır.

Ona göre, merkezî Brezilya’da yaşamakta olan Mehinacu Kızılderilileri, görünürde en aşağı düzeyde mahremiyet uygulaması yapılan bir kabîle grubu olarak, multimekanizmalı dialektik mahremiyet uygulaması yapan toplumlar için güzel bir örnek oluşturmaktadır. Bu halk, küçük bir dairevî meydan etrafında konuşlandırılmış, içinde yaşayanların birlikte paylaştıkları beş adet kommünal ev (barınak) bulunan köylerde yaşamaktadır. Böyle bir yerleşim düzeni, herkesin yaptığı her hareketin görülmesini

37 I. Altman, “Privacy Regulation: Culturally Universal or Culturally Specific?”, *Journal of Social Issues*, 1977, 33, ss. 66-84,68; Altman, *The Environment and Social Behavior* (Monterey, CA.: Brooks/Cole, 1975) adlı ünlü kitabında, mahremiyet mekanizmalarının benliğin hudutlarını tarif ettiğini; bu hudutların nüfuz edilebilirliğinin birey tarafından kontrol edilmesi durumunda, bireysellik duygusunun gelişeceğini; mahremiyet mekanizmalarının beni tarif etmeye yardımcı olduğunu söylemektedir (s. 50).

sağlamaktadır. Ayrıca, köy meydanına ulaşan, uzak yerlere kadar giden düz patikalar, herkesin herkesi uzaklardan itibaren gözlemesine imkân vermektedir. Köylüler, aynı zamanda, köyün ve çevresindeki tarlaların etrafında yer almış patikalar üzerinde bırakılan ayak izlerinden de birbirlerini tanıyabilmekte ve birbirlerinin nerede olduklarını bilebilmektedirler. Anlaşılabacağı üzere, evleri, barınakları kommünal olduğu için, yaşama düzenleri özel veya kişisel değildir; saz kullanılarak imal edilmiş duvarlar da çok az bir tecrid sağlamaktadır. Altman'ın yararlandığı bu araştırmayı yapan T. A. Gregor³⁸ ile J. M. Roberts ve T. A. Gregor³⁹ geleneksel çevre şartları açısından az bir mahremiyetin bulunuyor olmasına rağmen, Mehinacu halkı arasında sosyal etkileşmeyi düzenleyen çeşitli uygulamaların bulunduğunu gözlemişlerdir. Nitekim, bu insanların, köy çevresinde, diğer insanlardan uzak kalabilmelerini sağlayan ağaçlardan temizlenmiş gizli birtakım alanlara da sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Bu gibi yerler, bu insanların birkaç günlüğüne buralara kaçmalarına imkân vermektedir. Hattâ, bazı köylülerin, birkaç mil uzaklıkta, aileleri ile birlikte kalabilecekleri evleri ve bahçeleri bile bulunabilmektedir.

Mahremiyet uygulaması açısından bakıldığında, kadınların erkeklere ayrılmış sosyal ve dinî özelliği bulunan bir eve girmelerine izin verilmemekte; başka başka binalarda oturanların kendilerine ait olmayan bir barınağa izinsiz olarak girmesine; hattâ

aynı binada oturanların bile bir başkasının yaşama alanına girmesine müsaade edilmektedir. Bu insanların şahit olunan uygunsuz bir davranışı başkalarına iletmeyi yasaklayan güçlü normları bile bulunmaktadır. Bunun içindir ki, halk bir diğerini rahatsız eden sorular sormaktan kaçınmakta ve herhangi bir haber/bilgi ihsas etmekten kaçınmak için yalan bile söyleyebilmektedir. Bunların yanında, Mehinacu'da hayatın enteresan bir vechesi olarak, şahıslar sistematik bir tecrid (isolation) olayı da yaşamaktadırlar. İnzivaya (seclusion) çekilme, bir çocuğun doğumuyla başlamaktadır. Başka çocukların olmaması durumunda, anne, baba ve çocuk, ailenin ev içerisindeki yaşama alanının arkasında ağaçtan imal edilmiş bir bölmede birkaç hafta veya birkaç ay süren bir inziva hayatı yaşamaya başlamaktadırlar. Çocuk ise, bu inziva hayatına bir-bir buçuk yaşına gelinceye kadar devam etmekte, çok ender olarak dışarıya çıkmaktadır. Oğlan çocuk için bir sonraki tecrid devresi, dokuz veya on yaşına bastığı zaman gündeme gelmektedir. Bu oğlan çocukları, ev içerisinde ağaçtan imal edilmiş bir bölmede tutulmakta ve başkalarıyla çok

38 T. A. Gregor, "Explosure and Seclusion: A Study of Institutional Isolation Among the Mehinacu Indians of Brazil", *Ethnology*, 1970, 9, ss. 234-250; "Publicity, Privacy, and Mehinacu Marriage", *Ethnology*, 1974, 13, ss. 333-499.

39 J. M. Roberts, and T. A. Gregor, "Privacy: A Cultural View", J. R. Pennock ve J. W. Chapman'ın derlediği *Privacy* (New York: Atherton Press, 1971) adlı eserde, ss. 199-225.

ender olarak temas hâlinde bulunmaktadır; ancak güneş battıktan sonra evin dışına çıkabilmektedirler. Yiyecek ve yıkanma suları onlara başkaları tarafından verilmektedir. Çişleri, ağaçtan yapılmış bir tüp aracılığı ile barınağın veya evin sazdan yapılmış duvarlarından dışarı atılmaktadır. Ekseriya iki yıl kadar süren bu devre sırasında, oğlanlara sessizce konuşma, oyun oynamaktan uzak durma, heyecanlarını göstermekten kaçınma davranışı öğretilmiş olur. Kızlar da, ilk aybaşlarından sonra benzer bir tecrid devresi yaşamaya başlarlar. Bu köyde, bunların dışında, bir eşin ölümü sebebiyle veya bir erkeğin dinî bir liderlik mevkiine getirilmesi hâlinde de bir inziva olayının yaşanmakta olduğu görülmüştür. Bütün bu tecrid olayları sonunda Mehinacu köylülerinin, teorik olarak, sekiz yıl kadar bir süre inziva hayatı yaşadıklarını söylemek mümkün görünmektedir.

Araştırmayı yapmış, bu değişik kültürü bir yorumlamaya tâbi tutmuş olan Roberts ve Gregor⁴⁰, bu kapalı ve açık olma kültürel kalıbını, Altman'ın teorik yaklaşımında dile getirdiği şekilde, dialektik bir davranış şekli olarak yorumlamışlardır. Görüldüğü üzere, Mehinacu kültürü, zaman ve şartlara bağlı olarak, farklı mekanizmalar ve farklı nüfuz etme imkânları sağlayarak, açık ve kapalı olma dengesini sağlamaya imkân veren mekanizmalar geliştirmiş bulunmaktadır. Gene kolayca görüleceği üzere, yapılmış olan bu etnografik çözümleme, Altman'ın ileri sürdüğü türden, çevresel, söz-

lü, sözlü olmayan ve kültürel mekanizmaları içerisine alacak bir mahremiyet kavramlaştırmasına da güzel bir örnek oluşturmaktadır. Başka bir ifade ile, sosyal hayatın sadece çevre faktörleri gibi sınırlı bir cephesine bakmanın, Mehinacu mahremiyet sisteminin yanlış yorumlanmasına kapı açacağını göstermektedir.⁴¹ Altman, mahremiyet olayına, hem mahremiyet düzenlemesi, hem de sosyal ilişkiler ve sosyal süreçler açısından bakmaya çalışmıştır. Mehinacu kültürünü, mahremiyet düzenlemesi açısından incelediği gibi, onu yabancılar, tanıdıklar, komşular, yakın akrabalar ve aile içi ilişkiler açısından da bir incelemeye tâbi tutmuştur.

Daha önce de işaret ettiğimiz üzere, Mehinacu'lu aileler, kommünal barınaklarda yaşadıkları hâlde, başkalarına mahsus yaşama alanlarına girmekten kaçınmaktadırlar. Mehinacu'da hısımlar (evlilik münasebetiyle yakın ilişki içerisinde bulunan kişiler), bir diğerrinin uyuma hamağına elleriy-

⁴⁰ Altman'ın da faydalandığı yazarlar olarak Roberts ve Gregor, bazı toplumların mahremiyete daha fazla yer vermiş olduğundan bahisle, mahremiyetin ekseriya patrilocal (baba tarafı) oturma düzenine sahip, geçimini ziraat ve hayvancılıkla sağlayan, aynı zamanda yüce bir tanrı anlayışını benimsemiş bulunan toplumlarda daha yaygın bir şekilde görülmekte olduğunu söylemektedirler. J. M. Roberts and T. A. Gregor, "Privacy: A Cultural View", *Cornell University, Latin American Studies Program*, 1971, 41, ss.199-225. D. Levinson ve M. J. Malone'nin *Human Relations Area Files Press* tarafından yayımlanan *Toward Explaining Human Culture* (HRAF Press, 1980) adlı kitabından naklen, s. 58.

⁴¹ I. Altman, daha önce adı geçen yazı, 1977, s.74.

le dokunmamakta; kendi komünal evlerinin giriş yolunda bir araya gelmekten veya karşılaşmaktan kaçınmakta; herkesin kullanmakta olduğu bir patikada birbiriyle karşılaştıkları zaman bir kenara çekilmekte ve bakışlarını bir başka yöne çevirmektedirler. Birbirlerinin isimlerini hiçbir şekilde telâffuz edememektedirler. Önemli konular söz konusu olduğunda kısaca konuşmaktadırlar. Yeni damat, kayınpederi ile karısı aracılığı ile konuşmak zorundadır. Bu şekilde, evlilik dolayısıyla ortaya çıkan fizik ve psikolojik yakınlaşmaları düzenlemeye yarayan birtakım mekanizmalar kullanmaya çalışmaktadırlar.

Mehinacu kültüründe, evli çiftler de, birbirlerine karşı değişen yakınlıklarını ve uzaklıklarını ifade edecek bir düzine hassas davranış mekanizması geliştirmiştir. Bir yakınlık, bir mahremiyet ifadesi olarak, günde birkaç defa herkesin görebileceği şekilde yikanmaktadırlar; bu yapılmadığı takdirde, evlilikte birtakım güçlüklerin yaşanmakta olduğu izlenimi uyanmaktadır. Eğer bir çift, yan yana görülmeyecek olursa, aralarında bir çatışmanın olduğu düşünülmektedir. Kamusal ikametgâhtaki uyuma hamaklarının duruşları da, eşler arasındaki ilişkilerin bir başka durumuna işaret etmektedir. Kocanın ve karının hamağı aynı direğe asılmış, kocanın hamağı biraz daha yukarı bağlanmış ve başlar birbirine birkaç inç uzaklıkta bulunuyorsa, bu durum sıcak/yakın ilişkinin bulunduğuna işaret etmekte; aynı direklere asılmış olan hamak-

larda eşler birbirine birkaç ayak uzaklıkta uyuyorlarsa, çiftlerin birbirlerine yabancılaştıklarına hükmedilmektedir. Mekânda uzaklığın derecesi, kişilerin birbirinden uzaklaşmasının bir ifadesi olmaktadır. Aynı şekilde, çiftler aynı kaptan yemek yiyorlarsa, aralarındaki bağ güçlü, yemiyorlarsa bozuk olarak kabul edilmektedir. Bu şekilde, Mehinacu çifti, birbirleriyle olan ilişkilerindeki yakınlık durumunu düzenlemek için çeşitli davranış mekanizmaları kullanarak birbirlerine olan bağlılıklarının değişen niteliğini hem birbirlerine karşı, hem de içinde yaşadıkları topluma karşı göstermiş olmaktadır.

Altman, ağırlıklı olarak Mehinacu örneği üzerinde dursa da, başka kültürlerde hısımlar arasında ve aile içi ilişkilerde uygulanmakta olan sınırlamalarla ilgili örnekler de vermektedir. Daha önce de işaret ettiğimiz üzere, bu örnekler, onun için, sınırlı alanlarda da olsa, mahremiyetin kültürel üniversal özelliğine önemli bir katkı sağlamaktadır. Ona göre toplumlar, karşılıklı etkileşimleri düzenlemek için her zaman ve her yerde geçerli olabilecek mekanizmalar geliştirmişlerdir. Bu mekanizmalar, insanların başkalarına karşı kapanmalarını veya birbirlerine ulaşabilmelerini mümkün kılabilir. Bu mahremiyet düzenleme mekanizmaları, Mehinacu'da karı ve koca arasında olduğu şekilde veya Kwoma kültüründe olduğu gibi anne, baba ve çocuk arasındaki ilişkilerde olduğu gibi uzun devrî süreler boyunca fonksiyonda bulunabilmektedir ve

kültürel bakımdan biricik (unique) olan ve bir toplumun özel şartlarına uymuş bulunan çeşitli davranış mekanizmalarıyla kontrol edilmektedir. Bunun içindir ki, R. L. Bee'nin⁴², S. J. Tambiah'ın⁴³, R. A. LeVine'in⁴⁴ verdiği örnekler karşılıklı etkileşmeyi sınırlandırma açısından üzerinde durulmaya değer bulunmaktadır.

R. L. Bee, Güneydoğu Kaliforniya'da yaşayan Yuma Kızılderilileri arasında, kayıncıvalide ile damat arasında asgarî düzeyde bir şakalaşmadan; kucaklaşma, öpüşme veya iyi duygular izhar etme gibi sık sık ifade edilmeyen türden olumlu heyecan davranışlarından bile kaçınıldığını söylemektedir. Mekân aracılığı ile yapılan bir mahremiyet düzenlemesi örneği vermekte olan S. J. Tambiah, Tayland'da yaşayan bir kısım köylü gruplar arasında, hısımlar arasında temastan kaçınma davranışının farklı bir örneğinin bulunduğunu gözlemiştir. Bu toplumda, yeni evli çiftler, kadının ana-babası ile birlikte yaşamaktadır. Yaşama şartları açısından geliştirilmiş olan katı düzenleme, damat ile kayıncıvalide arasındaki teması sınırlandırmaktadır. Bir defa bile damadın, kayıncıvalide ile kayıncıpederin uyuma alanlarına girmesine müsaade edilmemektedir. Damat karısı ile birlikte, ancak uzak bir köşede uyuyabilmektedir. R. A. LeVine, Afrika toplumları arasında bulunan ve çok eşliliğin yürürlükte olduğu Gusii, Kipsigis ve Luo kültürleri üzerinde yaptığı araştırmalarda, farklı bir kaçınma olayının, eşlerin oturdukları mekânların yakınlık ve uzaklık-

larıyla ayarlanmış olduğunu gözlemiştir. Luo'lar arasında, aynı bir adamla evli kadınların oturdukları evler birbirine oldukça yakın ve müşterek bir avluyu paylaşacak şekilde inşa edilmiştir. Gusii kadınları birbirine yakın olarak inşa edilmiş kulübelerde yaşamaktadırlar; bu kulübeler birbirinden ekseriya çitler veya parmaklıklarla ayrılmış bulunmaktadır ve her bir kulübenin de kendisine mahsus bir bahçesi ile sığır ağılı bulunmaktadır. Kipsigis'te ise, kadınlar birbirinden uzakta ve birbirleriyle az temas edecek şekilde yaşamaktadır. LeVine, kumalar arasında, ekseriya, birbirlerine karşı yaptıkları büyü suçlamalarında ifadesini bulan kıskançlık ve düşmanca davranışlar içeren ilişkilerin bulunduğu işaret ederek, kadınlar birbirlerine yakın oturdukları, suçlamaların da artmakta olduğuna, kaçınma sürecinin aralarındaki teması azalttığına işaret etmektedir.⁴⁵

Altman'ın verdiği örneklerde de görüldüğü üzere, yabancılar, tanıdıklar ve farklı aile birimleri arasındaki sosyal ilişkiler şu hu-

⁴² R. L. Bee, "Changes in Yuma Social Organization", *Ethnology*, 1963, 2, ss. 207-227.

⁴³ S. J. Tambiah, "Animals are Good to Think and Good to Prohibit", *Ethnology*, 1969, 8, ss. 423-460.

⁴⁴ R. A. LeVine, "Witchcraft and Co-wife Proximity in Southwestern Kenya", *Ethnology*, 1962, 1, ss. 39-45.

⁴⁵ I. Altman, "Privacy Regulation: Culturally Universal or Culturally Specific", *Journal of Social Issues*, 33, ss. 66-84, 82; I. Altman and M. Chemers, *Culture and Environment*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984, ss. 94-99.

susu telkin etmektedir ki, sosyal temas fazla olduğu zaman, sosyal temasları düzenlemeye imkân veren, şartların gerektirdiği şekilde bu sosyal temasları açık ve kapalı tutmaya yarayacak olan telâfi edici davranış mekanizmaları gündeme gelmeye başlamaktadırlar. Altman'ın söz konusu ettiği-miz yazısı ile **Cultur and Environment** adlı kitabına almış olduğu örnekler, istenilen mahremiyet seviyelerine ulaşmak için kullanılmakta olan spesifik mekanizmalar arasında birtakım farklar bulunsa da, dialektik süreçli mahremiyet anlayışına uygun düşmektedir.

Mahremiyet olayına benzer bir açıdan baktığımızda, kültür antropolojisi alanında yapılmış olan saha araştırmaları, hısımlar-akraba ilişkileri ve ortaya çıkan ilişki türlerine dayanılarak yapılan kültürel karşılaştırmalar sonucunda pek çok doyurucu bilgiye ve yoruma ulaşıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların en dikkat çekenleri arasında, mahremiyetle doğrudan doğruya ilgili olan kaçınma (avoidance) ve saygı gösterme (respect) konusu bulunmaktadır. George P. Murdock'un⁴⁶, sosyal karşılıklı ilişkiyi tamamen engellemeden, araya belirli bir resmiyet unsuru sokarak, cinsellik ilişkisine karşı bir tabu uygulayarak ve kültürel kısıtlamalar getirerek onu sınırlandırmaya çalışan bir süreç olarak tarif ettiği kaçınma ve saygı gösterme davranışı⁴⁷, resmîlik, gayri-resmîlik, şakalaşma ve istediğini yapmada serbest olma unsurlarıyla birlikte, mahre-

miyet uygulamalarına şekil veren davranış kalıpları olarak ortaya çıkmaktadır. Dorina A. Sweetser, yakınlık, temas, çıplaklık veya örtünmeme, birlikte yemek yeme, birbirlerine doğrudan doğruya bakabilme ve konuşma davranışlarından herhangi birinin engellenmesi hâlinde kaçınma davranışının ortaya çıktığı görüşündedir⁴⁸. Gayriresmîlik ise, nihâi uçlarından biri kaçınma ve resmîlik olan, diğeri ise şakalaşma ve serbestlik olan bir davranış hattında ara noktayı temsil etmektedir. Raymond Firth'in Tikopia'da⁴⁹ yaptığı ünlü araştırma sırasında kayda geçirdiği bir örnekte görüldüğü üzere, bir kimsenin başka bir kimseye uyurken dokunabilmesi; buna karşılık, cinsellikten bahsetmenin yasaklanmış olması gibi. İleride Türk toplumunda da göreceğimiz üzere, bazı şekilleriyle uygulanmakta olan kaçınma temel davranışının bazı özelliklerini

⁴⁶ G. P. Murdock, "Cross-Sex Patterns of Kin Behavior", *Ethnology*, 1971, 10, ss. 359-368, 360.

⁴⁷ William N. Stephens, *The Family in Cross-cultural Perspective* (Lenham, MD.: University Press of America, 1982) adlı eserinin karşılaştırmalı kültürel kurallar konusunu işlediği bölümünde, saygı kuralları (âdetleri) içerisinde ego-baba akrabalık ilişkisinin mihrak noktasını oluşturduğunu; bu temel ilişkinin uzantılarının ego ile diğer yaşlı erkek akrabalara, amcalara, büyükbabalara, ağabeylere kadar uzanmakta olduğunu; zorunlu olmamakla birlikte, bu kültürel kalıbın babaya karşı uygulanmaması hâlinde, yaşça büyük yakın akrabalara da uygulanmamış olduğunu söylemektedir (s. 405).

⁴⁸ D. A. Sweetser, "Avoidance, Social Affiliation, and the Incest Taboo", *Ethnology*, 1966, 5, ss. 304-316.

⁴⁹ R. Firth, *We, the Tikopia: Kinship in Primitive Polynesia*, Boston: Beacon Press, 1957, s.179.

vermek ve bu vesileyle geliştirilmiş olan teorilere kısaca temas etmek suretiyle, mahremiyetin bu türünün karşılaştırmalı kültürel boyutunu tanıtmaya çalışalım.

Daha önce sözünü ettiğimiz Mehinacu'da görülenlere benzer şekilde, Güney Amerika'da yaşayan Araucanlular'da⁵⁰ bir erkeğin kayınvalidesinin elinden doğrudan doğruya bir şey alması, ona uzun uzun bakması, onunla yemek yemesi veya konuşması yasaklanmıştır. Eğer bir ev içerisindeyseler, aralarına bir bölme konulmuştur; dışarıda tesadüfen karşılaşacak olurlarsa, kadının ancak kızının sağlığı konusunda bir şeyler sormasına izin verilmiştir. Cheyenne'lerde⁵¹, ailenin küçük çocukları olarak erkek ve kadın olma durumuna gelinceye kadar birlikte oynamış olsalar da, on beş yaşlarına geldikleri bir dönemde bir erkeğin kız kardeşi ile konuşmasına müsaade edilmez. Bir adam, damadıyla konuşmak veya ondan bir şey istemek için barınağına gittiği ve onu bulamadığı zaman, kendi kızı olan kadına doğrudan doğruya hitap edemez veya ondan bir şey isteyemez. Yeni doğmuş bir bebek bile olsa, annesinin duyabileceği şekilde küçük bir çocuk aracılığı ile istekte bulunur; annesi de istenen şeyi kendi babasının görebileceği bir yere getirip bırakır. Bu uygulama şekli, taraflar yaşlanıncaya kadar da sürer. M. E. Opler'in bize bildirdiğine göre, Kuzey Meksika'da avcılıkla geçinen Chiricahua Apache'leri⁵², erkek kardeş avdan yorgun argın ve aç olarak eve döndüğü zaman bile, eğer kız kardeşi evde

yalnız ise eve giremeyecek derecede bir erkek-kız kardeş kaçınması uygulamaktadır; hattâ bunu yeğenlere karşı da uygulamaktadırlar. Bu toplumda damat da, kayınvalidesine, ve kayınpederinin annesine karşı; kaçınma davranışı uygulamak zorunda kalmaktadır.

Verilmiş olan örnekler, şüphesiz kaçınmanın çok belirgin örneklerini oluşturmaktadır. Kaçınmanın çeşitli, yumuşak diyebileceğimiz türleri de bulunmaktadır. Karşılaştırmalı kültür alanında yapılmış olan araştırmalar şunu göstermektedir ki, aşırı kaçınma kalıpları, en yaygın şekilde üç hı-sım-akraba arasında, karının annesi ile kızın kocası, kocanın babası ile oğulun karısı ve erkek ile kız kardeş arasında uygulanmaktadır. Karının annesi ile kızın kocası (damat-kayınvalide) arasındaki kaçınma, en yaygın şekilde uygulamakta olan kültürel davranış kalıpları olarak bulunmuştur. İkinci olarak, Çatak'ta görüldüğü şekilde, oğulun karısı (gelin) ile kocanın babası (kayınpeder) arasında; üçüncünün ise, erkek ve kız kardeş arasında bulunduğu gözlen-

⁵⁰ M. Titiev, *Araucanian Culture in Transition*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1951.

⁵¹ K. N. Llewellyn and E. A. Hoebel, *The Cheyenne Way*, Norman, Okla.: University of Oklahoma Press, 1941.

⁵² M.E.Opler, "Chiricahua Apache Social Organization", Fred Eggan'ın derlediği *Social Anthropology of North American Tribes* (Chicago: University of Chicago Press, 1937) adlı eserde ve Opler'in *An Apache Life Way* (Chicago: University of Chicago Press, 1941) adlı eserinde.

miştir. Stephens ve D'Andrade⁵³, kendi verilerine ve Murdock'un sunduğu verilere dayanarak, daha önce verdiğimiz bir notta da değindiğimiz üzere, şu sonuca varmışlardır ki, bu üç çeşit hısım-akraba ilişkisi, odak noktasını teşkil edecek şekilde kaçınma ilişkilerini oluşturmakta, diğerleri bunların uzantıları olarak ortaya çıkmaktadır.

Hısım-akraba kaçınmasının yeterince tatmin edici fonksiyonel bir açıklaması geliştirilmemiş olsa da, veriler, uygulanan mahremiyetin boyutlarını göstermenin yanında, teorik yaklaşımlara da konu olmuştur. Geliştirilmiş hipotezlerden' bir tanesi fücur-korkusu (incest tabusu), diğeri ise, mekânda yakınlık hipotezidir. Kaçınma ile ilgili fücur-korkusu hipotezi, Freud'un psikaniz görüşünden esinlenmiş ve daha çok Murdock ve Stephens tarafından benimsenmiş olan bir görüştür. Stephens, gerek The Oedipus Complex, gerekse The Family in Cross-cultural Perspective adlı eserlerinde, çok sayıda kültür üzerinde bir karşılaştırma yaparak, bu tür âdetlerin menşeinin Oidipus problemlerinden kaynaklanan bir korku tavrından etkilenmiş olduğunu söylemektedir.⁵⁴ Freud'unkinden farklı bir yaklaşımla ele alınmış olan bu görüşe göre, merkezî görev yüklenmiş olan bu üç kaçınma ilişkisinin her birinin bazı uzantıları bulunmaktadır. Stephens'e göre, eğer ego, kızına karşı kaçınma uyguluyorsa, çoğu kere bu bütün kadın yeğenlere (kuzenlere) karşı da uygulanmaktadır. Eğer kayınvalideye karşı bir kaçınma davranışında bulunuluyorsa,

çoğu zaman bu, oğulun karısının kan akrabalarına karşı da uygulanmaktadır. Diğer yönden, odak noktasında bulunan şahıstan herhangi bir şekilde kaçınılmıyorsa, uzantılarından nadiren kaçınılmakta; eğer ego kendi kızına karşı bir kaçınma davranışında bulunmuyorsa, kadın yeğenlere (kuzenlere) karşı da nadiren böyle bir kaçınma davranışında bulunmaktadır. Gelinine karşı herhangi bir kaçınma davranışında bulunmuyorsa, onun akrabalarına karşı da bulunmamaktadır.⁵⁵

Fücur-korkusu yaklaşımını ortadan kaldırmayan, fakat daha çok mekânî yakınlığa ağırlık veren diğeri hipotez, bu yazımızda üzerinde durduğumuz ve duracağımız mekânî sınırlamalarla mahremiyet sağlama görüşüne ayrıca açıklık getirmektedir.

Mekânda yakınlık teorisi, Edward B. Tylor'dan bu yana kaçınma ile evlilik sonrası oturma veya yaşama yeri arasındaki ilişkiye ve bu vesileyle hayat bulmuş olan

53 W. N. Stephens and R. G. D'Andrade, "Kin-Avoidance", *The Oedipus Complex: Cross-cultural Evidence*, The Free Press of Glencoe, 1962, ss. 124-150.

54 W. N. Stephens, *The Family in Cross-cultural Perspective*, Lenham, MD.: University Press of America, 1982, ss. 91-92. Ayrıca, Oedipus kompleksinin menşei ve psikanalitik görüşler içerisindeki yeri konusunda, Turhan Yürükân'ın *Yunan Mitolojisinde Aşk* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000; Ankara: eBabil Yayınları, 2005; Ankara) adlı kitabı ile *Alfred Adler, Sosyal Roller ve Kişilik* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000; 2. baskı, 2006) adlı kitaplarına bakınız.

55 W. N. Stephens, *The Family in Cross-cultural Perspective*, ss. 405-406.

kuralların çeşitliliğine açıklık getirmeye çalışmıştır. Kayınvalide kaçınmasının matrilokal (ana soyuna dayalı) ikamet ile (ana soyunun oturduğu yer ile) ilişkisinin bulunduğunu ileri süren Tylor'dan (1889) sonra Murdock, Stephens ve D'Andrade, Joseph G.Jorgensen,⁵⁶ Dorrian A. Sweetser⁵⁷ ve Stanley R. Witkowski⁵⁸ de bu teorinin doğruluğunu sınamaya çalışmışlardır. Yapılmış olan doğrulamalar, genelde, en yaygın olarak gözlenen damat-kayınvalide kaçınması ile gelin-kayınpeder kaçınmasını esas almıştır. Eğer yakınlık hipotezi doğru ise, damat-kayınvalide kaçınması matrilokal ikamet ile (ana soyuna dayalı ikamet ile); gelin-kayınpeder kaçınması da patrilokal ikamet ile (baba soyuna dayalı ikamet ile) ilişkisi bulunmalıdır, diye düşünülmüştür. Ne var ki, kurulmuş olan bu makul ilişkileri pekiştiren tam bir uyuma ulaşamamıştır. Tylor, Murdock, Jongersen, damat-kayınvalide kaçınması ve matrilokal ikamet ilişkisini doğru veya kabul edilebilir buldukları hâlde, Stephens ve D'Andrade gelin-kayınpeder kaçınması ve patrilokal ikamet ilişkisinin doğruluğunu savunmuşlardır. Diğer yönden, Stephens ve D'Andrade ve Sweetser'in damat-kayınvalide ve matrilokal bağlantısını reddetmesine karşılık, Sweetser de gelin-kayınpeder-patrilokal ilişkisine olumlu bakmamıştır. Jorgensen ve Sweetser de gelin-kayınpeder ve patrilokal ilişkisine olumlu bakmamışlardır. Bu veriler şunu göstermektedir ki, yakınlık hipotezi tamamen reddedilmemiş olsa da bütünüyle

kabul görmüş değildir. Eserlerinde bu görüşleri tartışma konusu yapan David Levinson ve Martin J.Malone, açıkça görüyor ki, yakınlık hipotezi ficur-korkusu hipotezinden daha fazla bir geçerliliğe sahip değildir, demektedirler.⁵⁹

Kaçınma davranışı ile mekânda yakınlık, matrilokallik ve patrilokallik arasında tatmin edici bir korelasyon bulunmasa da, evlilik sonrası belli bir mekânda oturma zorunluluğu, gelinin ve damadın davranışlarına birtakım sınırlamalar getirmektedir. Kültürlere göre değişiklikler göstermekle birlikte, bu sınırlamaların bir kısmı veya büyük bir kısmı mahremiyetle ilgili bulunmaktadır. Daha önce de işaret ettiğimiz üzere, bizim ülkemizde, Çatak'ta görüldüğü üzere, damadın bulunduğu mahale gelin giden bir genç kızın, bugün dağ köylerinde hâlâ örneklerini gördüğümüz türden ağzına yaşmak bağlaması; iç güveysi olarak kadının yaşadığı mekâna kabul edilmiş bir damadın ise, bir deyimimizde ifade edildiği

⁵⁶ J. G. Jorgensen, "Addendum: Geographical Clustering and Functional Explanations of In-Law Avoidances: An Analysis of Compharative Method", *Current Antropology*, 1966, 7, ss. 161-169.

⁵⁷ Dorrian A. Sweetser, "Avoidance, Social Affiliation, and the Incest Taboo", *Ethnology*, 1966, 5, ss. 304-316.

⁵⁸ S. R. Witkowski, "A Cross-cultural Test of the Proximity Hypothesis", *Behavior Science Notes*, 1972, 7, ss. 243-263.

⁵⁹ D. Levinson ve M. J. Malone, *Toward Explaining Human Culture*, HRAF (Human Relations Area Files) Press, 1980, s. 121.

şekilde, hareketlerinde serbest olan bir insan olmaması, bir mahremiyet kısıtlamasının bulunduğunu göstermektedir. Damadın daha önceki hayatı, onun için iç güveysi olmaktan daha hallicedir. Yeni hayatı, bir mânâda “şöyle böyle” olmayı ifade etmektedir.

Tekrar kendi ülkemizde yaşanan kültürel hayata ve ilişkilere baktığımızda, Sakarya ilinin Akyazı kazasında Yerli Türk (manav), Bulgaristan Göçmeni, Abaza, Çerkes, Karadenizli, Mohti Lazı, Gürcü, Arnavut ve Kürt etnik grupları üzerinde yaptığımız araştırmalar sırasında, birbirine çok yakın mesafelerde kurulmuş köylerde yaşadıkları hâlde, araştırma yaptığımız 1960’lı yıllarda, bu insanların kültürel özelliklerini büyük oranda korumuş olduklarına şahit olmuştuk. Yerli Türk (manav) kadınının benimsediği hâkim değer açısından ev, sığınacağı, büyük nüfusunu barındıracağı, eşyasını koyacağı, erzakını depolayacağı bir mekândır. Abazaların, Çerkeslerin ve kısmen Gürcülerin dışında, diğer etnik gruplar için de ev böyle bir mekândır. Manav köylerinde evler genellikle birbirlerine çok yakın bir şekilde inşa edilmiş ve avluları da çok amaçlı bir şekilde kullanıma açık tutulmuştur; çok defa hayvan barınağı olarak kullanılmıştır. Bu bölgede yaşayan en kapalı grup olarak Bulgaristan göçmenleri, dışarıda ferace giyerler, yabancı bir erkekle karşılaştıkları zaman arkalarını dönecek

kadar kaç-göç yaptırımına riayet ederler; içten ve dıştan sıvalı yüksek çitlerle mahremiyeti korunmuş avluları bulunan evlerde yaşarlar. Buna karşılık Abazalar, genelde hayvanların girmesine mani olacak transparan alçak çitlerle çevrilmiş geniş bahçeli evlerde yaşarlar. Çimenlerle kaplanmış, yer yer çiçeklenmiş bu bahçeler onların çalgılı toplantılarında kullandıkları, hayvanların sokulmadığı, temiz tutulan alanlardır. Kapsamlı bir akrabalık sistemiyle birbirlerine bağlanmış Abaza toplumunda, geniş ve bakımlı bir misafir odasında misafir ağırlamaya büyük değer verilmiştir. Bu da, ailelerin elinden geldiği ölçüde süsleyebildiği bir odaya sahip olmasını gerektirmektedir. Abaza kadını, tarlada, tarım işlerinde pek çalışan bir kadın değildir, vaktinin büyük kısmını evinde geçirir; bu yüzden, diğer etnik gruplarınkı ile karşılaştırıldığında, evi daha bakımlıdır. Bir başka yazımızda⁶⁰ da işaret ettiğimiz üzere, benimsediği hâkim değer açısından evinin ve bahçesinin güzel görünümlü olması, ona bir prestij kazandırır. Esas fonksiyonu, iyi ve bakımlı bir ev hanımı olmanın yanında, iyi ve makul bir tüketici olmaktır. Bu bakımdan çoğu zaman karar alma mekanizmalarından fiilen uzak tutulsa bile, L. J. Luzbetak’ın işaret ettiği

⁶⁰ Turhan Yörükân, “Kültürün ve Tâli-Kültürün Konut ve Yerleşme Düzeni Üzerine Etkisi”, *Türk Yurdu*, 2004, 24, ss. 38-49.

üzere⁶¹, evinin efendisidir; ağır başlık ödeyebilmek için geç yaşlarda evlenmek zorunda kalmış olan Abaza erkeği için evinin sultanıdır. Diğer etnik gruplarda olduğu gibi, giyim kuşamlarına erkekler karar vermez. Diğer etnik grupların aksine, Abaza kadını ancak nişanlandıktan ve evlendikten sonra kaç-göç kurallarına tâbi tutulur. Bir genç kız, erkekli toplantılara katılmakta, istediği erkeğin eline vurmamak suretiyle onu dansa kaldırmakta, çalgı çalmakta herhangi bir engelleme ile karşılaşmadığı, erkek misafirlere hizmet etme konusunda herhangi bir kısıtlamaya tâbi tutulmadığı hâlde, dinamik mahremiyet anlayışına uygun düşecek şekilde, evlendikten sonra son derece belirgin bir mahremiyet kısıtlaması yaşamak zorundadır. Kayınpederinin, kayınvalidesinin, kayınçosunun, büyük görümcelerinin, hattâ uzak akraba büyüklerinin yanında oturamaz, konuşamaz, onlara adlarıyla bile hitap edemez. Kayınpederi başta olmak üzere, kendisinden büyük erkeklerin yanında kocası ile birlikte bulunamaz. Çatak'ta gördüğümüz şekilde “gelinlik etme” süresi, ancak bir hediye verilmek suretiyle sonlandırılabilir. Gerçek ve hipotetik bir akraba ile, aynı köyden birisi ile evlenmesinin hoş görülmediği, hattâ şiddetle yasak olduğu bu toplumda, mekânda yakınlık ve fücür tabusu faktörü âdetâ bir archetype gibi, mahremiyet ilişkilerine, yerleşme düzenine bile şekil vermiştir. Diğer komşu köylerde gör-

düğümüz türden yakın akraba ve hısımların evliliklerine asla cevaz verilmez. Abazalar ve Çerkezler, Luzbetak'ın işaret ettiği gibi, söz konusu ettiğimiz kuralların pek çoğunu, Türkiye'de bunca yıl yaşadıkdan sonra, komşularının farklı âdetlere sahip olduklarını gördükten sonra bile, en azından araştırmaya yaptığımız yıllarda, aynen korumak zorunda kalmışlardır.

61 Çeşitli kaynaklara dayanarak Kuzeybatı Kafkasya âdetlerinin bir özetini vermekte olan L. J. Luzbetak, *Marriage and the Family in Caucasia* (St. Gabriel's Mission Press Vienna-Mödling, 1951) adlı eserinde, sahip olduğumuz en eski kaynaklardan biri olan P. S. Pallas'dan, on sekizinci asırda Çerkez karı ve kocanın yabancıların huzurunda birlikte görünmelerine müsaade edilmediğinden; evlendikten bir yıl hattâ ilk çocuk doğuncaya kadar, kocanın ancak gizli olarak karısını ziyaret etmesine müsaade edildiğinden; çiftler aynı çatı altında yaşamaya başladıktan sonra bile, aynı odayı paylaşmalarına müsaade edilmediğinden; on dokuzuncu yüzyılın başlarında J. A. Longworth ve F. Du-bois de Montpéroux'un aynı âdetin bütün canlılığı ile yaşamasına işaret ettiklerinden; yaklaşık bir yüzyıllık **adat koleksiyonlarının** da, aynı şekilde karı ile kocanın kamusal ve özel hayatta bu kesin ayrı durma kuralına uymak zorunda olduklarından bahsetmektedir. Bu asrın başında V. V. Wasilikov, Temirgoi örf ve âdetler kanununun, bir kadının kocasının adını başkalarının önünde zikretmesine bile müsaade edilmediğini; kocasına daima “o” zamiriyle hitap etmek zorunda olduğunu yazmaktadır.

Luzbetak, Kuzey-batı Kafkasya'da yaşayan bu insanların, bugün birçok eski âdeti terk etmiş olmalarına rağmen, evlilikte uzak durma kurallarını terk etmemiş olduklarını; evlendikten yıllar sonra bile, bir erkeğin karısı ile birlikte görünmesinin bugün bile tabu olduğunu söylemektedir (ss. 162-163).

Luzbetak, ayrıca, Kuzey Kafkasya'da, aleyhine olan hattâ onu köleleştirmeye varan şartlara rağmen, kadının ihmal edilemeyecek hakları ve imtiyazları bulunduğunu da söylemektedir. Ona göre bütün Kafkasya'da kadın, evinin efendisi ve hâkimidir (s. 159).

Bu noktada tekrar Altman'ın görüşlerine başvurarak, bazı hususların daha önemine vurgu yapmaya çalışalım. I. Altman, aralarına Westin'i de dahil ettiği bazı kimselerin, mahremiyeti, diğer hususları dışarıda bırakacak şekilde, tek yönlü olarak ifade etmeye çalıştıklarından yakınmaktadır. Altman'ın indinde, Westin'in üzerinde durduğu dört mahremiyet hâlimden birisini oluşturmak üzere, bir şahsın tek başına, başkalarının gözlemesinden masun olma hâlini ifade etmek üzere kavramlaştırdığı yalnızlık; küçük bir grubun yalnız olmak üzere yakın-sıcak ilişki içerisinde bulunması; bir şahsın kalabalık bir mahalde, kendisini kalabalık içerisinde kaybetmek istemesi veya tanınmayacak bir durumda bulunması ile başkalarının bulunduğu bir yerde, psikolojik anlamda olmak üzere, ince bir ayarlama yaparak resmî veya ketum davranmak istemesi, tek yönlü olarak ifade edilmiş olan mahremiyet türleridir. Bununla birlikte Westin, mahremiyetin bu dışlayıcı (exclusionist) özelliğine vurgu yapmış olsa da, söz konusu ettiğimiz Privacy and Freedom adlı eserinin "The Individual's Quest Intra-Psychic Balance" adlı alt bölümünde, "temel nokta şudur ki, her birey, içinde yaşadığı genel kültürel şartlar içerisinde, yalnızlık ile arkadaşlık etme ihtiyacı arasında, mahremiyet ile genel bir sosyal ilişkide bulunma arasında, anonimlik ile topluma tepkili bir şekilde katılma arasında ve ketum davranma ile ifşaatta bulunma arasında sü-

rekli bir intibak hâli içerisinde bulunmak zorundadır" diyerek, insanların ve grupların açık ve kapalı olma arasında optimum bir denge aradığına da değinmek ihtiyacını duymuştur. Bununla birlikte, Altman, Westin'e karşı olan olumsuz davranışını sürdürerek insanoğlunun çeşitli davranış mekanizmaları kullanarak mahremiyetine yön verme konusunda P. A. Kelvin'in⁶², Laufer, Proshansky ve Wolfe'un⁶³ ve Wolfe ile Laufer'ın⁶⁴ ve diğer bazı yazarların kendisiyle aynı çizgiyi paylaştıklarını söylemektedir.

Biraz daha felsefî bir görüş açısıyla, Altman'a göre mahremiyet, bir bakıma benliğe ulaşmayı seçici bir yol takip ederek kontrol altında tutma sürecidir. Bu açıdan bakıldığında, arzu edilen mahremiyet seviyesini elde etmek ve onu sürdürebilmek için dört davranış mekanizmasının kullanılmasının önemi büyük olmaktadır. Bu dört davranış mekanizmasının birincisinin, sözlü davranış ve içeriği; ikincisinin, sözlü olmayan davranış veya kullanılan beden dili; üçün-

⁶² P. A. Kelvin, "Social Psychological Examination of Privacy", *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 1973, 12, ss. 248-261.

⁶³ R. S. Laufer, H. M. Proshansky and M. Wolfe, "Some Analytic Dimensions of Privacy", R. Kuller'in derlediği *Architectural Psychology* (Stroudsburg, P.A.: Dowden, Hutchinson and Ross, 1974) adlı eserde.

⁶⁴ M. Wolfe, and R. Laufer, "The Concept of Privacy in Childhood and Adolescence", D. H. Carson'ın derlediği *Man-Environment Interaction* (Stroudsburg, P.A.: Dowden, Hutchinson and Ross, 1975) adlı eserde.

cüsünün, giyinme, kişisel alan, bölge (mıntıka) davranışı, çevrede bulunan diğer alanların ve objelerin kullanılması; dördüncüsünün ise, kültürel temelli normlar ve âdetler olduğunu söylemektedir. Altman ayrıca, bu mekanizmaların birbirlerinin yerine geçebileceğini veya bir diğerini güçlendirebileceğini; bütün bunların bir sistem oluşturduklarını, cereyan edecek olaylar karşısında tepkili ve dinamik bir şekilde hareket ederek arzu edilen etkileşme seviyesine ulaşmada önemli bir rol üstlendiklerini de söylemektedir. Altman, bütün bu kontrol mekanizmaları içerisinde, temel kitabı olan *Environment and Social Behavior: Privacy, Personal Space, Territory, and Crowding* adlı kitabının başlık yazısında yer almış bulunan kişisel alan ve bölge davranışı konularına ağırlık vermiş olduğunu bu vesileyle de göstermiş olmaktadır. Gözle görülemeyen alan olarak nitelenen kişisel alan konusunda hayvan psikolojisinden verdiği örneklerin yanında, E. T. Hall'ın *The Hidden Dimension* (1966) adlı kitabında yer alan görüşlerden ve R. Sommer'ın *Personal Space* (1969) adlı kitabında yer almış olan çalışmalardan faydalanmaktadır. Mıntıka davranışı konusunda ise daha çok kendi çalışmalarına dayanmaktadır.

Altman, bizim de katıldığımız bir görüş olarak, çeşitli mahremiyet düzenleme mekanizmalarından biri olarak kişisel alanın veya kişiler arası uzaklığın önemli bir davranış ve tavır koyma hizmeti gördüğünü vurgulamaktadır. İnsanoğlu diğer canlılar-

da olduğu gibi, uzak ve yakın, mahrem veya soğuk ilişkilerini araya koyduğu mesafelerle ayarlamaktadır, Aynı bir tele konmuş kuşlar bile, uçuş mesafelerini ayarlayacak şekilde, uygun bir aralıkla sıralanmaya özen göstermektedirler. Bir parkta, bir bank üzerinde otururken hem araya koyduğumuz mesafe ile, hem de beden hareketlerimizle, sözlü bir davranışta bulunmaya gerek kalmadan, yan dönerek, konuşmayarak, başka bir tarafa bakarak, kişisel alanımızı belirlemeye çalışırız. Bölgesel davranışımız ise, çok daha karmaşık bir yakınlık-uzaklık, benim-senin olma gibi bir aidiyet davranışı ifade etmeye yardımcı olmaktadır. Bir yazımızda da ifade ettiğimiz üzere⁶⁵, bir hayvan için yuvasının bulunduğu sınırlı alan onun kişisel alanı, yuvasının da içinde yer aldığı, yaşadığı, avlandığı, koruduğu, uğruna mücadele ettiği alan ise, onun yaşadığı bölgeyi, mintıkayı veya mahremiyet alanını oluşturmaktadır.

Altman, biraz önce değindiğimiz ve teorik yaklaşımını sergilediği ünlü kitabında, hayvan ve insan bölge davranışı alanında yapılmış pek çok tanımı inceleme konusu yaparak, bu tanımların dile getirdiği çeşitli temel öğeleri tespitte çalışmış; bu temalar aracılığı ile söz konusu kavramın altı açıdan bir incelemesini yapmaya çalışmıştır. Ulaştığı sonuca göre bölge davranışı, aşağı-

⁶⁵ Turhan Yörükân, "Konutlarda Yaşanan Hayat Bakımından Kalabalıklığın ve İlgili Durumların Yarattığı Problemler", *Bilge*, 2006, 49, ss. 22-44.

daki unsurları içerisine almaktadır: 1) Objelere, yerlere, küçük veya büyük olmak üzere coğrafi alanlara ve hangi şekilde olursa olsun oyuncaklara, bir masa etrafına sıralanmış oturma yerlerine, odalara, evlere ve ülkelere işaret etmekte veya gönderme yapmaktadır; 2) tariflerin pek çoğu, bir mahali veya objeyi kontrol etmeyi; başkalarının söz konusu alana girmesini veya o alanı kullanmasını kontrol etmenin yanında, o alanı sınırlı bir şekilde kullanmaya varınca kadar geniş bir eylemde bulunma şeklini de içerisine almaktadır; 3) birçok tanım, alanları işgal edenlerin bir şekilde bu alanları kişiselleştirdiklerinin ip uçlarını vermektedir. Şöyle ki, hayvanlar bu işi salgıladıkları sınırlarla, dışkılarıyla ve çıkardıkları seslerle; insanlar ise parmaklık ve simge cinsinden sembol ve el yapımı ürünlerle yapmaya çalışmaktadırlar; 4) çeşitli tanımlar, bölgelerin, bireyler, küçük veya büyük gruplar tarafından kontrol edilmiş olduğunu ifade etmektedirler; 5) bazı tanımlar, mıntıkların fiilen veya potansiyel olarak başkaları tarafından işgal edilmelerine karşı, bu alanlarda oturanların veya yaşayanların bu alanları savunduklarını veya korumaya çalıştıklarını da belirlemektedir; 6) birçok tanım, özellikle hayvan davranışı ile ilgili olanlar, çiftleşme, nüfus kontrolü, yavruları yetiştirme ve sahip olduğu kaynakları veya olanakları koruma gibi bölge, mıntika fonksiyonlarına da işaret etmektedir. Nitekim Altman, C. R. Carpenter'in, yazdığı bir yazıda otuz kadar mıntika fonksiyonundan

bahsettiğini söylemektedir.⁶⁶

Altman, yaptığı incelemenin ve söz konusu ettiğimiz içerik belirlemesinin sonuçlarından faydalanarak, insan bölge davranışını aşağıdaki hususları içine alacak şekilde gene altı ana madde hâlinde özetlemeye çalışmaktadır: 1) Sürekli veya geçici bir şekilde bir yerin veya bir nesnenin sahipliğini ve kontrolünü sağlamak; 2) bu yer veya obje küçük veya büyük olabilir; 3) sahiplik, bir şahıs veya bir grup tarafından gerçekleştirilmiş olabilir; 4) bölge davranışı, status, aynîyet, aile istikrarlılığı veya sürekliliği gibi sosyal fonksiyonları ve çocuk büyüme, yiyecek düzenleme, gıda depolama gibi fizik fonksiyonları içerisine alacak şekilde, çeşitli fonksiyonlardan herhangi birini içine alacak şekilde hizmette bulunmayı amaçlamış olabilir; 5) bölgeler ekseriya şahsileştirilmiş ve işaretlenmiştir; 6) mıntikanın hudutları ihlâl edildiği zaman bir savunma olayı meydana gelmektedir.⁶⁷

Bu çözümlemeden de anlaşılacağı üzere, mıntika davranışı karmaşık bir davranış türüdür. Bu bakımdan, insan mıntika davranışının karmaşıklığını hatırd tutmak ve bü-

⁶⁶ C. R. Carpenter, "Territory: A Review of Concepts and Problems", A. Roe ve G. G. Simpson'un editörlüğünü yaptığı *Behavior and Evolution* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1958, ss. 224-250) adlı eserde.

⁶⁷ "Her horoz kendi çöplüğünde öter" diye bir ata sözü-müz vardır. Kendi yaşama alanına tecavüz eden bir başka horozu kovalayan ve onu döven bir horoz; dövdüğü horozun yaşama alanına müdahale etmeye kalktığı zaman ondan dayak yiyebilmektedir.

tün mıntıka davranışlarının aynı olduğunu düşünmek gibi bir tuzağa düşmekten korunmamız gerekmektedir.⁶⁸

Beş numaralı belirlemede ifadesini bulan fonksiyonun ne gibi uzantıları olabileceğini gösterebilmek için, gene Altman ve Chemers'in verdiği örneklerden yararlanarak bütün mıntıka tiplerinde karşımıza çıkabilecek kişiselleştirmelere, benlik-aynîleşme örneklerinin yaygınlığına işaret etmekte yarar görmekteyiz: 1) Kuzeybatı Amerika'da yaşamakta olan Kızılderililerin dekoratif totem direkleri, bir aidiyet belirtisi olarak, onların nesep ve klân bağlantılarını ifade etmektedir; 2) pek çok kültürde şeflerin ve dinî liderlerin evleri, bir status ifadesi olarak, sıradan insanlarınkine nazaran daha büyük olarak inşa edilmiş ve inceden incele süslenmiş ve güzelleştirilmiştir; 3) tarih boyunca, cemaat kimliğini kısmen olsun belli inançlar ve uygulamalar açısından sembolize etmek için kiliseler veya ibadet yerleri, güzel bir şekilde dekore edilmek istenmiştir; 4) eski Çin'de ve Ortadoğu'da şehirlerin girişleri, bu şehirlerde yaşayanların inançlarını ve kozmolojilerini aksettirecek şekilde, ekseriya gösterişli bir şekilde tanrı heykelleriyle, mitolojik figürlerle ve hayvan görüntüleriyle süslenmiştir; 5) modern toplumlarda birçok hükümet binasının cepheleri ve müesseselerin bulunduğu yerler, halkın bu müesseselerle aynîleşmesini pekiştirmek için süslenmiştir; 6) iş yerleri ekseriya kullanıcının değerlerinin ve kişiliğinin bir ifadesi olarak, çiçekler, bitkiler, fo-

toğraflar ve hâtırâ eşyaları ile süslenmiştir; 7) birçok kültürde, mekânın erkeklere veya kadınlara tahsis edilme şekli, farklı süslemelere konu olmuştur. Birçok gruplar arasında kadınlar, sadece yaşadıkları yerlere, barınaklarına sahip çıkmış değillerdir; ekseriya süslemeler aracılığı ile yaşadıkları mekânla aynîleşmiş olduklarını ifade etmenin yolunu bulmuşlardır; 8) Amerika Birleşik Devletleri'nde Plains Kızılderilileri, ekseriya kendi çadırlarını (tipilerini), sadece kabîle değerlerini ifade etmek için değil, aynı zamanda bireysel, klân ve aile özellikleri açısından da süslemişlerdir.

Altman ve Chemers, bu örnekleri, bölgeleri, mıntıkaları kişiselleştirmenin ve süslemenin, orada oturanların kimliklerini aksettirmiş olabileceğini vurgulamak için vermiş olduklarını söylemektedirler.⁶⁹ Kişiselleştirme, çoğu zaman, o mıntıkanın orada yaşayan, orayı kullanan kimseler tarafından kontrol edilmiş olduğunun işaretini vermenin yanında, mahremiyetin ulaşmak istediği amaç olarak, daha sonra Gediz-Akçaalan örneğinde de göreceğimiz üzere, bir benlik-kimlik vurgusu yapmaya da hizmet etmektedir. Bölge kişiselleştirmesi, daima (Altman ve Chemers'in görüşüne göre) hattâ sadece başkalarının o mekâna ve o mekânın kaynaklarına nüfuz etmesini önlemeye çalışmak için düzenlenmiş, bir mahremiyet

⁶⁸ I. Altman and M. Chemers, *Culture and Environment*, Cambridge: Cambridge University Press, ss. 121-122.

⁶⁹ I. Altman ve M. Chemers, *adı geçen eser*, s. 145.

alanı yaratmak için yapılmış olan bir şeydir; bu, aynı zamanda bir kimsenin kimliğini ve biricikliğini ifade etmenin de aracı olmaktadır.

Mahremiyet düzenlemesinin üç amacı veya fonksiyonu bulunduğunu savunan Altman'a göre, yüksek diye nitelediği fonksiyon, aşağı diye nitelediği fonksiyonlardan daha inşa edici, bütünleştirici ve daha merkezî bir rol üstlenmektedir. En az merkezî olan mahremiyet fonksiyonları ben-diğer (başka kavramlarla ifade edecek olursak ego-alter) sınırlarını idare etmekle ilgili bulunmaktadır. Ondan sonra gelen yüksek fonksiyon, ben-diğer ilişkisinin oynayacağı rolleri ve benliğin başkalarıyla olan ilişkilerini yorumlamak üzere, etkileşmenin türünden kaynaklanan haber/bilgiyi insanların nasıl kullanacağı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Benliğin içerisinde yerini almış olan üçüncü ve nihaî mahremiyet fonksiyonu ise benlik-aynılaşmasıdır. Altman'ın İngilizce "self-identity" dediği şey, benliği anlama, insanın nerede başladığını ve nerede bittiğini ve benzeri unsurları içerisinde almaktadır.

Yapılmış olan araştırmalar, kısmî de olsa, geliştirilmiş olan teoriler, Westin'in, Proshansky ve arkadaşları ile Altman ve arkadaşlarının yaptığı çalışmalar, fizik çevrenin, özellikle yapıli çevrenin mahremiyet konusunda oynayabileceği rolü iyice görünür hâle getirememiştir. Nitekim, Stephan T. Margulis de, yaptığı değerlendirme ile bu ihtiyacı dile getirmeye çalışmaktadır.

Journal of Social Issues dergisinin "Privacy as a Behavioral Phenomenon" adlı dosyasının (1977 yılında yayımlanmış olan üçüncü sayısının) editörlüğünü yapmış ve mahremiyet konusunda çıkardığı dergiler ve yazdığı yazılar ile bu konuya büyük emek vermiş bir insan olarak, bu dergide yayımladığı "Conceptions of Privacy" adlı yazısının sonunda genel bir değerlendirmede bulunarak, mahremiyete ilgi duymakta olan disiplinlerin yaptıkları araştırma ve incelemelerin o dönem için henüz bir çocukluk dönemi yaşamakta olduğunu ve geliştirilmeleri gerektiğini söylemektedir. Margulis, hukukî ve davranışsal olan ile çevresel/mimarî olanın ve çevresel olanın arasındaki bağlantıya ışık tutacak çözümlerinin yeterli bir seviyede bulunmadığını söylemekte; bunun, kısmen olsun, mahremiyetin yorumlanmasında ortaya çıkan epistemik şartlardan kaynaklanmış olabileceğine işaret etmektedir.

Ona göre, söz konusu bağ kurma işini üç önerme üzerine bina etmek mümkündür: 1) Sosyo-çevresel bir model inşa etmek için mahremiyet önemli, belki de merkezî bir kavramdır; 2) bir davranış fenomeni olarak mahremiyetin ne olduğunu anlamak için, mahrem kabul edilen olaylar için başlangıç şartlarını temin eden veya bu şartları belirleyen fizik çevrenin rolünü, kavramsal açıdan yeterli bir şekilde açıklamak gerekmektedir. Ne var ki, 3) fizik çevrenin, fizik cephelerine karşı gerçekten duyarlı olan ve kavramsal bakımdan, mahremiyetin bir ve-

ya birden fazla sosyo-davranışsal çözümlemesini ayrıntılı bir şekilde yapmaya imkân verecek olan tam ve yeterli modeller ise neredeyse yok gibidir. Bu bakımdan, mahremiyetin teorik açıklamasının geliştirilmesinde daha sonra atılacak adımların araştırılmasına ihtiyaç olduğu; yapılacak bir çevresel ve davranışsal çözümlemenin sadece faydalı değil, aynı zamanda zorunlu olduğu da görülmektedir. Margulis'e göre, daha iyi bir anlayışa ulaşmak için kavramsal bir ihtimam göstermeyi ve kavramsal alanda bir gelişme kaydetmeyi sağlamak; mahremiyet ile diğer kavramlar arasındaki ilişkiyi keşfetmek, mahremiyeti davranışsal ve davranışsal olmayan görüş açılarından incelemek gerekmektedir.⁷⁰ Ümidimiz odur ki, nispeten yeni sayılabilecek bir bilim için, uyarıcı nitelikte olan bu sözler, çevre psikolojisi veya çevre sosyal psikolojisi alanında kaydedilecek yeni gelişmeler için yol gösterici olsun. Ancak, Margulis'in ifade ettiği şekilde sadece teorik açıdan değil, ampirik açıdan yeni veri alanlarının, yeni araştırma tekniklerinin geliştirilmesi yönünde de olsun; bu açılımlar teoriyi temellendirecek, destekleyecek bilgi birikimini de sağlamış olsun.

Bir mimar olan J. Archea, mahremiyeti, her şeyden önce, haber/bilgi (information) yayılması ile ilgili bir süreç olarak görmektedir. Ona göre, davranışlarımızın cereyan ettiği ortamlar değiştikçe, mahremiyet de değişmektedir. Bu bakımdan, ne şekilde dizayn edilmiş veya düzenlenmiş olursa ol-

sun, fizik bir çevre, haber/bilgiyi yoğunlaştırabilir, belli bir nokta etrafında merkezleşmesini, dağılımını, yayılmasını veya belli bir yerle sınırlı kalmasını ve ayırma tâbi tutulmasını sağlayabilir. Bu bakımdan, fizikî çevrenin, mahremiyetle ilgili olarak geliştirilecek modellerde hesaba katılması gerekmektedir. Farklı fizik ortamlarda bireylerin farklı bir şekilde dikkat çekebileceklerine de işaret etmekte olan Archea, yalnız başına olmak, yakın ilişki içerisinde bulunduğumuz insanla bir arada olmak ile, anonim bir ortamda bulunmanın görülebilmek veya dikket çekebilmek bakımından önemli farkları bulunduğuna işaret etmektedir. Archea, pencerelerin, duvarların, kapıların ve başkalarına bakış açılarının, mahremiyetle ilgili bulunan görülebilirliği önemli ölçüde etkilediğini, değiştirebildiğini söylemekte; mahremiyeti daha iyi değerlendirebilmek için fizik ortamın özelliklerini hesaba katmakta büyük bir yarar bulunduğunu söylemektedir.

Archea'ya göre, duvarların, kapıların ve pencerelerin, su ve ışığın akışını etkilediği veya engellediği gibi, görsel ve işitsel haber/bilgi akışını da etkilediğini söyleyerek, dizayn erbabının fizik ortamın etkilerinin bu akışı ne şekilde etkilediğini çok iyi irde-

⁷⁰ S. T. Margulis, *adı geçen yazı*, ss. 5-21, 18-19. Margulis, dile getirdiği birinci önermesinde, Altman'a, D. Canter ile C. Kenny'e; ikinci önermesinde J. Archea'ya; üçüncü önermesinde ise Archea ile A. S. Levy'e, Levy'nin "What Happened to the Environment", (*Contemporary Psychology*, 1976, 21, ss. 615-616) adlı yazısına bir gönderme yapmaktadır.

lemiş olmaları gerekmektedir. Ancak, bu çoğunlukla yapılmadığından dolayı, teorik ifadelendirmelerin geniş ve felsefî olduğundan şikayetçi olmaktadır.⁷¹ Nitekim Farrenkopf ve Roth'un yaptığı bir araştırma,⁷² fakülte ofislerinde mahremiyetin, sağlanan mekânın miktarından, ısı derecesinden, havalandırmadan, eşyalardan, ışıklandırmadan, görüş imkânı sağlamaktan ve genel estetikten daha önemli bulunduğunu ortaya koymuştur. Klitzman ve Stellman ile Wine-
man⁷³ da ofislerde görsel, akustik, sosyal ve haber/bilgi mahremiyeti bakımından yapılmakta olan düzenlemelerin tatmin edici olmaktan uzak bulunduğunu söylemenin yanında, çok açık bir şekilde fizik mekân dizaynlarının, mahremiyeti olumlu veya olumsuz bir şekilde etkilemiş olduğunu; mahremiyetin dizayn açısından hesaba katılması gereken önemli bir faktör olduğunu söylemektedirler.

Günümüzde, bina yapımında betonarme veya çelik konstrüksiyon tekniğinin yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamasıyla, bina içi alanlar genişlemeye başlamış; alttan destekleme zorunluluğunun kalkması sebebiyle çalışma ve oturma alanları önemli ölçüde genişlemiştir. Ne var ki, bu yolla yapılmış ve yaygınlaşmış olan açık-plânlı ofis mekânları, birtakım avantajlarının yanında, bazı dezavantajları da beraberinde getirmiştir. Açık-plânlı ofisler, etkili bir iş akışı ve haberleşme kolaylığı sağlamanın yanında, ara duvarların bulunmaması sebebiyle inşaat, aydınlatmada, hat çekme ve kanal dö-

şeme işlerinde tasarruf sağlamış; onarım ve bakım masraflarını azaltmıştır. Ayrıca ofis alanı içerisinde sabit duvarlar bulunmadığı için, yeni ihtiyaca göre özel düzenlemeler yapma imkânı da doğmuştur. Açık-ofis plânlaması, çalışanların denetlenmesini de kolaylaştırmıştır. Hattâ basit görevler söz konusu olduğunda, aynı alanı başkalarıyla paylaşmanın verimi arttırdığı da iddia edilmiştir.⁷⁴ Bununla birlikte, açık-ofis dizaynları, her şeyden önce gürültünün artmasına; ihtiyaç duyulan mahremiyetin de engellenmesine sebep olmuştur. Ayrıca, çeşitli çevre psikolojisi kitaplarında ayrıntıları verilen araştırmalar, açık-ofis dizaynlarının haberleşmeyi kolaylaştırmasına karşılık, örgütsel toplantı haberleşmelerinde pek tatminkâr bulunmadıklarını ortaya koymuştur. Çalı-

71 J. Archea, "The Place of Architectural Factors in Behavioral Theories of Privacy", *Journal of Social Issues*, 1977, 33, ss. 116-137; "Establishing an Interdisciplinary Commitment", B. Honikman'ın editörlüğünü yaptığı *Responding to Social Change* (Stroudsburg, P. A.: Dowden, Hutchinson and Ross, 1975) adlı eserde.

72 T. Farrenkopf and V. Roth, "The University Faculty Office as an Environment", *Environment and Behavior*, 1980, 12, ss. 467-477.

73 S. Klitzman and J. Stellman, "The Impact of the Physical Environment on the Psychological Well-being of Office Workers", *Social Science on Medicine*, 1989, 29, ss. 733-742; J. D. Wineman, "The Office Environment as a Source of Stress", G. W. Evans'ın derlediği *Environmental Stress* (New York: Cambridge University Press, 1982) adlı eserde.

74 L. K. Block and G. S. Stokes, "Performance and Satisfaction in Private versus Non-private Work Settings", *Environment and Behavior*, 1989, 21, ss. 277-297.

şanların iş icabı yaptığı hareketler daha dikkat çekici olmuş, bu da ilgiyi veya dikkati başka tarafa çekmeye vesile olmuştur. Gürültünün azaltılması ve dikkatlerin dağılması için alınacak ses tecridi ve gürültü önlemleri, ayrıca birtakım masrafların yapılmasına da sebep olmuştur. Açık-ofis dizaynı, uğultu denen rahatsız edici beyaz-gürültünün teşekkül etmesine de vesile olmuştur.

Bizi bu yazımızda yakından ilgilendirmekte olan mahremiyet yokluğu, açık-ofis dizaynının en görünen mahzurlarından biri olmuştur. Kişisel konuşmalar kolaylıkla duyulur hâle gelmiş; çalışanlar ile yöneticiler veya nezaretçiler arasındaki gizliliği zedelemiştir. Çalışanların her hareketi, herkesin önünde cereyan eder olmuştur. Aile üyeleriyle yapılan telefon konuşmaları bile işitilir hâle gelmiştir. Utanılacak davranışlar, herkesce görülebilir olmuştur. İşyerini kişiselleştirmeye, orasını bir sanat eseriyle bezemeye yönelik hareketler engellenebilmiştir. Birtakım portatif bariyerler, mahremiyet problemini çözmeye yardımcı olabilse de, kapalı ve bireysel ofislerin gördüğü işi görmemektedir. Ayrıca, yapılan araştırmalar şu hususu da ortaya çıkarmıştır ki, daha önce geleneksel kapalı ofis şartlarında çalışan kimseler, açık ofis şartlarında çalışmak zorunda kaldıkları zaman, mahremiyet kaybından şikayetçi olmuşlar ve yaptıkları işten daha az tatmin olmuşlardır. Açık-ofis şartlarında çalışanların, bölmeleri bulunan veya çalışanlara daha fazla mekân sağlayan, daha az kalabalık ofislere nakledilme-

lerinin tedavi edici bir etkisi bulunduğu da görülmüştür.⁷⁵

Bütün bu ve benzeri bulgular ile geliştirilmiş olan teorik yaklaşımlar, mahremiyetin fizik boyutunun son derece önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bu bakımdan Eric Sundstrom'un ofis binalarıyla ilgili olarak yaptığı çalışmalara kısaca değinmeyi yararlı bulmaktayız. Sundstrom'a göre⁷⁶, mahremiyet ihtiyacı hierarşik bir şekilde organize olmaktadır. Bu, genel hatları ile Abraham Maslow'un bireylerin ihtiyaçlarının hierarşik bir düzen içerisinde tatmin edilmekte olduğunu ileri sürdüğü motivasyon teorisini hatırlatan bir görüştür. Şöyle ki, bir organizasyonda en aşağı seviyede bulunan çalışanlar aynı zamanda en fazla göz önünde tutulan kimseler olmaktadır. Bu kimselerin mahremiyet ihtiyacı da, çalışırken sosyal kontrol altında bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Buna karşılık, orta seviyede çalışanların oluşturduğu bir organizasyonda, çalışanlar duvarlarla ayrılmış ofislere

75 Söz konusu ettiklerimizle birlikte, benzer araştırmalar için, Eric Sundstrom'un, D. Stokols ile I. Altman'ın derlediği *Handbook of Environmental Psychology* (Malabar, Florida: Krieger Publishing Co., 1991, cilt 1, ss. 733-782) adlı eserde bulunan "Work Environments: Offices and Factories" adlı yazısı ile, Robert Gifford'un, *Environmental Psychology: Principles and Practices* (Boston, Allyn and Bacon, 2nd ed., 1997, ss. 191-192) adlı kitabına ve Paul A. Bell ve arkadaşlarının *Environmental Psychology* (Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum, 5th ed., 2001, ss. 444-446) adlı kitabına bakınız.

76 E. Sundstrom, *Workplaces: The Psychology of the Physical Environment in Offices and Factories*, New York: Cambridge University Press, 1986.

sahiptirler. Mahremiyeti ihlâl edecek birilerini buralardan uzak tutmak, büyük bir problem olmamakta ve mahremiyete duyulan ihtiyaç çoğunlukla karşılanmaktadır. Yaptıkları iş, aşağı seviyede çalışanlara nazaran daha fazla zihnî yoğunlaşmayı gerektirdiği için, civardan gelecek gürültünün rahatsızlık duyulmayacak bir seviyede olması gerekmektedir. Organizasyonun tepesine yakın bir zaviyede bulunanların ne sosyal kontrolden ne de zihinlerini karıştıracak ve ilgilerini başka bir tarafa çekecek bir durumdan etkilenmeleri söz konusu olmaktadır. Bu sefer duyulan mahremiyet ihtiyacı, daha güvenli bir şekilde sağlanmakta; duvarlar ve sekreterler, icra makamında bulunan kişiyi, içeri nüfuz etmeye çalışan kimselerden korumaktadır. Bununla birlikte, bu defa söz konusu olan mahremiyet ihtiyacı, farklı cinsten bir ihtiyaç olarak, icra makamını işgal eden kişiye haberleşme ve konuşma güvenliği sağlamak için gerekli olmaktadır. Böylece, bir kişi, belli aşamalar kat ederek yükseldikçe, mahremiyet ihtiyacı da değişmekte; bir anlamda icra adamı, bir sekreteryaya sahip olmaktan da fazla, gücünü-kuvvetini aksettirecek bir mahremiyete ihtiyaç duymaktadır.

Robert Gifford, Sundstrom'un bu teorisinin iş yerleri dışında test edilmemiş olsa da, okullara, evlere, müesseselere de eşit bir şekilde uygulanabileceğini söylemektedir.⁷⁷

İnsanoğlu, yapılı mekânlar üreterek, mekân içerisinde bölmeler yaparak, insanlar

arası ilişkileri kontrol altına alabileceğini, mahremiyetini bu yolla daha kolay bir şekilde koruyabileceğini hemen görmüştür. Bir mağarada, bir çadırda yaşarken bile, tek bir çatı altında, tek göz bir kapalı mekânda yaşarken bile, aile içi ve dışı fonksiyonlarını düzenlemeye çalışmış ve bu fonksiyonların sağlıklı bir şekilde yerine getirilebilmesi için mekânda fizik veya hipotetik bölünmeler yapma yollarını denemiştir. Bu, ona hareketlerini düzenlemede bir fayda sağladığı gibi bir mahremiyet alanı yaratma, bağımsız olma imkânı da sağlamıştır. Teknolojik imkânları ve deneyimleri arttıkça, sosyo-kültürel fonksiyonları çeşitlendikçe kapalı mekânlarını da bu çeşitliliğe uygun hâle getirmiş; dialektik bir süreçle, meydana getirdiği fizik bölmeler, sosyo-kültürel fonksiyon bölünmelerinin daha da ayrıntılı bir hâle gelmesine yardımcı olmuştur. Bu iş için ara duvarlar örmüş, paravanalar icat etmiş, hareketli panolar, güneş ışığını büsbütün kesmeyecek şekilde hareketli kafesler, jaluziler, perdeler kullanmış; kısmen fizik, daha çok sosyal-psikolojik mesafe koyma çabasında bulunarak, mahremiyetini korumaya çalışmıştır. Böylece kendisi ve birlikte olduğu insanlar için, ister bireysel olsun, isterse diadik olsun, başkalarının herhangi bir şekilde kendisine ve birlikte olduğu insanlara ulaşmasını kontrol altına almak, sınırlandırmak istemiştir. Bütün bunları, istemediği sesleri duymamak, görmek istemediklerini görmemek; duyurmak ve göster-

⁷⁷ R. Gifford, *adı geçen eser*, 1997, s. 189.

mek istediklerini de göstermek ve duyurmak için, bir tek kelimeyle ifade etmeye çalışacak olursak, mahremiyetini korumak için yapmıştır. Sırf şer güçlerden korunmak için yaptığından daha fazlasını, mahremiyetini korumak, ilişkilerinde dengeyi sağlamak için yapmıştır. Bunu sadece evinde, bir müessesede, bir işyeri içerisinde değil, mesafeleri ve bina cephelerini ayarlayarak, şehir evlerinin balkonlarını sağdan ve soldan perdeleyerek, hattâ kapalı balkon diyebileceğimiz cumbalarda olduğu gibi büsbütün kapayıp mahrem hale getirerek, aradan yollar geçirerek, ara yerlere avlular, bahçeler, hattâ parklar yerleştirerek, şehirsellik oranları düzenleyerek yerleşme yerlerinde de yapmıştır.

Ev içi davranışların mahremiyetle ilgisi açısından yapılmış olan araştırmalara baktığımızda, kadınların, erkeklerin ve çocukların ev içi mekânsal ekolojileri, ev içi alan kullanımının gelişigüzel olmadığını; bazı kimselerin bazı mekânlarda, diğer kimselelere nazaran daha fazla vakit harcamış olduklarını ortaya koymuştur. Bu araştırmalar, aynı zamanda, cinsel eşitlik anlayışının, evsel alanların eşit bir şekilde kullanılmasını garanti altına almadığını da göstermiştir. Nitekim, S. Ahrentzen ve arkadaşları tarafından 1980 yılında bin erkek ve kadın üzerinde yapılmış olan bir araştırma⁷⁸, tam zamanlı olarak çalışan kadınların, tam zamanlı olarak çalışan erkeklere oranla mutfakta daha fazla vakit harcamak zorunda kaldıklarını objektif bir şekilde ortaya koymuştur.

Şöyle ki, kadınlar, hafta hesabıyla, mutfakta, yalnız başlarına olmak üzere, erkeklere nazaran iki defa daha fazla vakit harcamak zorunda kalmışlardır. W. Michelson'un yapmış olduğu bir başka araştırma, kadınların, oturma odasında, banyoda ve yatak odasında, ailenin diğer bireylerine nazaran daha fazla zaman harcadıklarını ortaya koymuştur. Erkeklerin oturma odasında okuma veya televizyon seyretme gibi pasif, aylak zaman faaliyetlerine daha fazla zaman ayırdıklarını; dışarda çalışmayan kadınların ev içi ve çocuk bakımı gibi işlere, erkeklere nazaran yedi defa daha fazla zaman ayırdıklarını, hattâ dışarıda çalışan kadınların bile erkeklere nazaran üç defa daha fazla ev içi işlerle uğraştıklarını ortaya koymuştur.⁷⁹ Elde edilmiş olan bu sonuçlar, bize, aynı zamanda kadınların erkeklere nazaran evde daha az mahremiyet alanlarına, başını dinleyebileceği, istediği bir aylak zaman için benim diyebileceği mahremiyet alanlarına kısıtlı bir şekilde sahip olduğunu göstermektedir.

New York'ta yapılmış olan bir başka araştırma, içinde oturanların izniyle, bazı evlerin içerisine monte edilmiş kameralar aracılığı ile yapılmıştır. Ev içi davranışları tespit

⁷⁸ S. Ahrentzen, D. W. Levine and W. Michelson, "Space, Time and Activity in the Home: A Gender Analysis", *Journal of Environmental Psychology*, 1989, 9, ss. 89-101.

⁷⁹ W. Michelson, *From Sun to Sun: Daily Obligations and Community Structure in the Lives of Employed Women and their Families*, Totowa, NJ.: Rowman and Allenheld, 1985.

etmeyi amaçlayan bu çalışma sırasında görülmüştür ki, ev içerisinde belirli birtakım alanlar, mıntıklar mevcut olmakla birlikte, bu alanların hudutları önemli oranda değişmektedir. Birçok ailede ana-baba ve delikanlı çağındaki çocukların birbirlerinin ortak odalarına girme durumları, çoğu zaman tartışma konusu olmaktadır. F. D. Becker'in⁸⁰ oturma alanlarıyla ilgili olarak geliştirdiği üç strateji, bölge belirleme açısından şöyle bir ayrımı ortaya koymaktadır: Zaman bölgesi stratejileri, aile üyeleri arasında belli bir mekânın rotasyonunu sağlamakta; mekân bölgesi stratejileri, çatışan faaliyetleri, ev mekânı içerisinde farklı kısımlara yerleştirme, faaliyetleri dağıtma teşebbüslerine şekil vermekte; iş birliği-kapitulasyon (şartlı teslimiyet) düzenlemeleri ise, hâkim durumda bulunan bir aile bireyinin, herkese bir faaliyeti birlikte ve aynı zamanda yapma zorunluluğunu getirmeyi içermektedir. Hemen belirtelim ki, bu sınıflandırma, Altman'ın üzerinde durduğu mahremiyet sınırlandırmasına veya kontrolüne güzel bir örnek oluşturduğu gibi, J. Zeisel ve Christopher Alexander'in örneklemeye çalıştığı mahremiyet derecelendirmesi ile daha sonra göstereceğimiz ve kavramlaştıracığımız üzere âfet evlerinde yaşanan kullanım düzenlemesi problemlerine de, aile içi bireylere uygulanmak istenen derecelendirmeye de güzel bir örnek oluşturmaktadır.

J. Zeisel, Peru'da, sadece ev sahibinin arkadaşlarının ve tanıdıklarının evin sosyal

aktiviteler için düzenlenmiş olan kısmına girebilmelerine; bu kimselerin daha yakinen tanıdıktan sonra diğer kısımlara alınabileceğine; bunların içerisinde ev sahibine en yakın olanların mutfağa girebilmelerine müsaade edildiğini söylemektedir. Christopher Alexander⁸¹ de, bu gerçeğe vâkıf ve mahremiyet derecelendirmesine inanmış bir mimar olarak, düşük gelirli Perulular için hazırladığı tip projede, bizdeki selâmlıklar gibi, sala'yı (misafir kabul edilen mahali) girişin hemen yanına, mutfağı ise konutun en gerisine yerleştirmiştir. Zeisel, Porto Riko'da da içerisinde pahalı mobilyaların veya dinî objelerin bulunduğu oturma odasına sadece akrabaların veya aile yakınlarının alınmış olduğunu söylemektedir.⁸² R. B. Bechtel,⁸³ geleneksel Arap ve İspanyol evlerinin yola ve evlerin önündeki avlulara bakan duvarlarının penceresiz olarak inşa edilmiş olduğunu; S. G. Carlisle⁸⁴ ise, yukarı-sınıf Fransız evlerinde, iç alanlarda,

⁸⁰ F. D. Becker, *Design for Living: The Residents' View of Multi-family Housing*, Ithaca, NY.: Center for Urban Development Research, 1974.

⁸¹ Ch. Alexander, *Houses Generated by Patterns*, Berkeley: Calif.: Center for Environmental Structure, 1969.

⁸² J. Zeisel, "Symbolic Meaning of Space and Physical Dimension of Social Relations", J. Walton ve D. Carns'ın derlediği *Cities in Change* (Boston: Allyn and Bacon, 1973, ss. 252-263) adlı eserde; *Sociology and Architectural Design*, New York: Free Press, 1975.

⁸³ R. B. Bechtel, *Environment and Behavior: An Introduction*, Thousand Oaks, Ca.: Sage, 1997.

⁸⁴ S. G. Carlisle, "French Homes and French Character", *Landscape*, 1982,26, ss. 13-23.

mahremiyeti sağlayan çeşitli düzenlemelere başvurulmuş olduğunu, bu evlerde oturanların mahrem alanlarını koridorlarla, kapılarla, pencere kafesleriyle veya perdelerle tecrid ettiklerini söylemektedir. Türkiye'de de Tarsus'ta ve başka yerlerde örneklerini gördüğümüz yüksek duvarlı avlulu evler şunu göstermektedir ki, mahremiyet, ilişki düzgünlüğü, yaşam kolaylığı sağlamak üzere, insanoğlunun gündeme getirdiği bir kültürel üniversal olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir yazımızda da belirttiğimiz üzere,⁸⁵ yoğun insan nüfusu barındırmakta olan ve sık sık deprem sarsıntılarına sahne olan bir ülkenin insanları olarak Japonlar, hem yüksek binalar, hem de bu binalar içerisinde geniş yaşama alanlarına sahip, herkesin mahremiyetini kolaylıkla karşılayabilecek ferah evler inşa etmek imkânına sahip olmamışlardır. Bu sebeple Japonlar, çok uzun süreden beri, küçük evlerde, birtakım uygun düzenlemeler yaparak yaşamak zorunda kalmışlardır. Çoğunlukla dışarıya karşı koruma sağlayan yüksek duvarlarla çevrilmiş bu küçük evlerin içleri, hareketli duvarpanolarla, en küçük ayrıntısına varıncaya kadar kullanılabilir kişisel alanlar hâline dönüştürülmüştür. K. Omata, bugün, Japon evlerinde, sanayi öncesi döneme oranla daha fazla bir bölünme eğiliminin gözlenmekte olduğunu söylemektedir.⁸⁶ Japonlar kullanım-kalabalıklığının etkisini azaltmak, mahremiyet ihtiyaçlarını düzenlemek üzere evlerinde yaptıkları düzenlemelere ilâve

olarak, misafirlerini restorana götürmek gibi bir alışkanlık da geliştirmişlerdir. Küçük bir evde, Westin'in tarifine konu olan mahremiyet durumlarının hemen hepsini ibadet derecesinde gerçekleştirmeye çalışmışlardır. İş yerlerinde de herhangi bir mahremiyet ihlâlüne başvurmadan çalışmaya gayret etmişlerdir.

Yetmiş yedi ülkeyi esas alarak, sosyal açıdan yapısal ve fonksiyonel bölünme ile fizik yapı bölünmesini karşılaştırarak bir araştırma yapmış olan Susan Kent,⁸⁷ çeşitli toplumların sosyo-politik tabakalaşmaya, mertebelenmeye, hudutları kesin şekilde belirlenmiş iş bölümüne veya ekonomik ihtisaslaşmaya göre oluşmuş faaliyet alanları ile evlerin bölünmeleri arasında nasıl bir paralellik bulunduğunu tespiti çalışmıştır. En az mekânsal kullanım alanına sahip yedi ülke arasında yer almakta olan Mbuti Pyme'leri ve Navajo Kızılderilileri ile aralarında Türkiye'nin de bulunduğu yirmi dokuz ülke arasında yer almış bulunan Batılı ülkeleri bir karşılaştırmaya tâbi tutmuştur.

⁸⁵ Turhan Yörükân, *adı geçen yazı*, 2006, s. 30.

⁸⁶ K. Omata, "Special Organization of Activities of Japanese Families", *Journal of Environmental Psychology*, 1992, 12, ss. 259-267.

⁸⁷ S. Kent, *Analyzing Activity Areas: An Ethnoarcheological Study of the Use of Space*, Albuquerque: University of New Mexico Press, 1984; "A Cross-cultural Study of Segmentation, Architecture and the Use of Space", Susan Kent'in derlediği *Domestic Architecture and Use of Space* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990, ss. 127-152) adlı eserde.

Görmüştür ki, Mbuti Pymeleri ve Navajo Kızılderilileri, yeme, uyuma, eğlenme gibi fonksiyonlar için yaşama alanlarını nâdiren bölmelere ayırmışlardır. Buna karşılık Euroamerikanlar ile Suudî Araplar, yaşama alanlarını oldukça fazla bir şekilde bölmeye çalışmışlardır. Yapılmış olan bu karşılaştırmalı araştırma, aynı zamanda fonksiyonların az bir bölünmeye uğradığı toplumlarda evlerin de iç duvarlarla veya bariyerlerle daha az mahremiyet alanlarına bölünmüş olduğunu ortaya koymaktadır. Olaya mahremiyet açısından baktığımızda, yazımız boyunca verdiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere, bölmeleri bulunmayan barınaklarda yaşamak, mahremiyette daha bir esnek davranmayı beraberinde getirmektedir. Ayrıca, az fonksiyon bölünmesine sahip bir aile, çok bölmesi olan bir eve yerleştirildiği zaman görülmüştür ki, evi kendi eylem alanlarına göre yeniden şekillendirmektedir. Az bir fonksiyon bölünmesine sahip olan Navajolar, Batı tarzı üç yatak odasına sahip bir eve yerleştirildikleri zaman, oturma odasında uyuma ve yemek yeme alışkanlıklarını sürdürmeye devam etmişler; Euroamerikanlar ise, az bölmeli bir evde, alanları bariyerler kullanarak bölmeye, yeni kullanım alanları yaratmaya çalışmışlardır. Anlaşılacağı üzere, böyle bir tavır takınma, aynı zamanda mahremiyet alışkanlıklarıyla paralel giden bir durum ortaya koymuştur. Bazen göze çarpmasa da insanoğlu, bazı işler ve bazı şahıslar için, çadırlarda, mağaralarda bile, belli yerler ayırma yoluna gitmiş

ve buralara kişisel birer mekân olarak sahip çıkmayı sürdürmüştür.

Arzu edilebilir bir ev dizaynı yapabilmek için, halkın sosyal değerlerinin bilinmesinin son derece büyük bir önemi bulunmaktadır. Mahremiyet söz konusu olduğu zaman bu çok daha önem kazanmaktadır. Dinler, bir şekilde mahremiyete şekil vermeye çalışmış olsalar da, gördüğümüz üzere, mahremiyet insanî ilişkilerin çok önemli bir düzenleyicisidir. Wilson ve Baldassare'nin⁸⁸ de ifade ettiği üzere, yuva olarak kullanılan bir evde yeterli bir mahremiyete ulaşıldığı zaman, bu dışarıya da yansımakta, komşular arası bir cemaat (community) ilişkisinin geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Türkiye'nin kasabalarında örneklerine rastladığımız evler ile dar bir sokakta birbirine bakan pencerelere konmuş olan kafesler, bir zamanlar, komşular arası mahremiyetin korunmasında, sosyal problemlerin azaltılmasında yardımcı olmuştur. Bazı köy ve kasabalarımızda gördüğümüz bahçe çitleri, avlular, korunması istenilen bölgeler, mıntıklar aracılığı ile, O. Newman'ın tâbiri ile savunulabilir alanlar (defensible space)⁸⁹ yaratılmasına ve aile mahremiyetinin

⁸⁸ G. Wilson and M. Baldassare, "Overall 'Sense of Community' in a Suburban Region: The Effects of Localism, Privacy and Urbanization", *Environment and Behavior*, 1996, 28, ss. 27-43.

⁸⁹ O. Newman, *Defensible Space*, New York: Macmillan, 1972. Ayrıca Turhan Yörükan'ın "Yitirilmiş Kimliğiyle 'Bestekâr' Denen Sokak" (*Kılavuz*, 2005, 25, ss. 44-48); "Yüksek Binalarda Yaşanan Sakıncalı Hayat" (*Bilge*, 2005, 46, ss. 4-12) adlı yazılarına bakınız.

korunmasına, dolayısıyla da gruplar-arası sevgi ve saygının sürdürülmesine katkıda bulunmuştur.

Bugün büyük şehirlerimizde, açık-alan anlayışına dayanılarak yapılan konutlarda gördüğümüz cinsten oturma köşesi ile mutfakın birleştirilme çabaları, sağladığı servis kolaylığı yanında, yemek kokularının evin her tarafına sinmesine sebep olmaktadır. Kokulu sebze yemeklerine düşkün olan bir halk için bu, hiç de iyi bir çözüm yolu değildir. Ayrıca, bir misafirin yanında iş yapmak zorunda kalan bir ev hanımının rahat hareket etmesine, mahremiyetini korumasına da engel olmaktadır. 1960'lı yıllarda eski İstanbul cihetinde bulunan tarihî binaların içinde ve çevresinde konuşlanmış bulunan gecekonduları kaldırıp Topkapı dışında Osmaniye'de İmar ve İskân Bakanlığınca yaptırılmış olan sosyal konutlara yerleştirmekle görevlendirildiğim zaman, zor şartlar altında fakat bağımsız bir gecekonduda yaşayan bu fakir halkın, onları yerleştirmeye çalıştığımız bu konutları iki bakımdan beğenmediklerine şahit olmuştum.⁹⁰ Tasarruf sağlamak amacıyla büyük bir mimarî yanlış yapılmıştı. Her türlü mahremiyeti yok edecek şekilde birbiri içinden geçilerek kullanılacak olan üç odadan birisi, hem oturma odası hem de mutfak hizmeti görmekteydi. Yerleştirmeye çalıştığım halk, en çok da bu oturma odası-mutfak tertibine itiraz etmişti. Bu tertip, misafirlerini alacakları başka yerleri bulunmayan bu insanlar için, giyim-kuşam ve beden hareketleri ba-

kımından kadının mahremiyet davranışına esaslı bir ket vuruyordu; iç içe geçme ise, aile içi mahremiyeti zedelemekteydi. Bu konutlar, çoğunlukla terk edildiler; geniş bir açıdan bakılmadan yapılmış olan âfet evlerinin pek çoğu da kabul görmemiştir.

Osmaniye'de gördüğümüz olaya benzer bir uygulamaya Kütahya-Gediz depremi dolayısıyla şahit olmuştum. 1970 yılında, yapılması gerekli imar plânı saha çalışmalarını yürütmekle görevli bir kişiydim. İlk yapacağım işlerden biri olarak, ayakta kalmış olan kasaba ve köy evlerinin yapısal özelliklerini bir araştırmaya tâbi tutarak, bu çevre insanının tabiata, sosyo-kültürel çevreye ve sosyo-ekonomik ihtiyaçlara cevap vermek üzere, deneye deneye şekil verdiği yapılı mekânların özelliklerini tespit etmeye çalışmak olmuştu. Amacım, bu insanlar için yapılacak yeni konutlarda, asgarî düzeyde de olsa, bazı yerleşik düzenlemelerin korunmasını sağlayarak, onların kullanılabilirliğini sağlamak idi. Bu evlerin de, İmar ve İskân Bakanlığının daha önce başka yerlerde yaptığı ve içerisinde kimsenin oturmadığı evlerin âkıbetine uğramamasını sağlamaktı. Yeni yapılacak olanlar yeterli düzenlemelere sahip olmasalar da, ihtiyaca cevap verecek şekilde büyümeyi sağlayacak vaziyet plânlarına sahip olmalıydı. Ne yazık ki, çabalarım bir sonuç vermedi; yapılmış olan âfet evleri, daha öncekiler gibi

⁹⁰ Turhan Yörükân, *Şehir Yenilemesi Sırasında İş Birliği*, Ankara: Nobel Yayınları, 2. baskı, 2006, ss. 7-8.

beğenilmemiş ve içerisinde çoğunlukla oturulmamıştır. Pek çok kimse zedelenmiş evlerini tamir ederek, yıkılmış evinin malzemesine yeni malzemeler katarak, gene kendi evini kendi ihtiyacına cevap verecek şekilde yeniden yapmıştır.

Bu halkın geçimini sağladığı tarlalar, tepelik hattâ dağlık bir araziye dağılmış ve oturma alanlarına oldukça uzak yerlerde bulunmaktaydı. Buralarda yetiştirdikleri mahsulü, kabuklu meyveleri, hattâ kışlık üzüm ve kavunlarını evlerinin çoğunlukla altlarında barındırdıkları eşekleri, katırları ve atlarıyla taşıyıp odalarının dört bir köşesinde bulunan dolaplarda koruma altına almaktaydılar. Yeni konut alanında yerleri ayrılmayan bu yük hayvanları, aynı zamanda onları bu tarlalara götürüp getiren canlı araçlardı ve hayatî öneme sahiptiler. Bunların yanında, projelerde büyük ve küçük baş sağmal hayvanlara da yer verilmemişti. En önemlisi de şu idi ki, bu insanların büyük aileler hâlinde yaşadıkları önemsenmemişti. Eski evleri, pek çok Türk evinde görüldüğü üzere, bir sofa etrafında sıralanmış, kapıları bu müşterek oturma veya toplanma alanına açılıp kapanabilen odalardan oluşmaktaydı; ev içi mahremiyeti sağlamanın yanında, seçerek davet ettikleri misafirlerine karşı da mahremiyetlerini korumada yardımcı olmaktaydı. Halbuki, hane reisinin bir veya iki oğlu ve çocuklarıyla birlikte yaşamak zorunda kaldığı âfet evleri, mahremiyetten yoksun yerlerdi. Hane reisinin oturduğu odadan geçilerek ulaşılan iki yatak odasından oluşmaktaydı. Tip projede,

eve girmek isteyenler, evvelâ helâ ile karşılaşmaktaydılar. Bu yeni evler, cinsiyet bakımından farklılaşmış karı-koca-çocuk ilişkilerini hesaba katmadığı gibi, hane reisi olan babanın yanında, ayıplandığı için, çocuğunu kucağına alıp sevemeyen oğullar için de yaşanılması güç mekânlardı. Objektif ve fonksiyonel mesafe koyma açısından hiçbir düşünceye sahip olunmadan inşa edilmiş olan bu evler, beğenilmemiştir; mecbur kalınmadıkça da içlerinde oturulmamıştır.

Gediz'in en çok tahribata uğramış köylerinden biri olan Akçaalan'a geldiğim zaman, aradan birkaç gün geçmiş olmasına rağmen, yıkılmış, yanmış binaların bazısından hâlâ dumanlar tütmekteydi. Köyün girişinde beni karşılamış olan köylüler, ellerime sarılıyor, yerimizi değiştirmeyin diye yalvarıyorlardı. Yuvaları tahrip olmuş kırlangıçlar, hâlâ yıkılmış bina enkazları üzerinde uçuşup duruyordu; bölgelerine (mıntıklarına) sahip çıkmaya devam ediyor, etkili bir bölgesel davranış örneği sergiliyorlardı. Köylüler de, doğup büyüdüklere, evlendikleri, belli bir yaşa gelinceye kadar yaşadıkları, ekip biçmek için gittikleri tarlalarında, geçici çardaklar veya kulübelere inşa ettikleri, yardımlaşarak iş yaptıkları bu yerlere karşı bağlılık hissi geliştirmişlerdi. Buraları, onlar için, bölge davranışı gösterdikleri yerlerdi. Buraları, dedelerinin, ana-babalarının mezarlarının bulunduğu yerlerdi. Buraları, onlar için, birey ve toplum olarak, bir coğrafi mekân olmanın yanında, bir yapılı çevre, bir sosyal çevre, bir

kültürel çevre ve aynîleştikleri bir kişisel alan idi. Değişik anlamlar kazandırdıkları yerlerdi. Belli bir mesafe koyarak, mahrem, yakın-sıcak komşuluk ilişkilerinde buldukları yerlerdi. Köye geleni gideni gözleyip, tanımadan önce araya belli bir mesafe koyup, mahremiyet kuralları uyguladıkları yerlerdi. Bunun için, başka bir yerlere gitmek istemiyorlardı. Ne var ki bu konular, teknik adamlarımızı hemen hiç ilgilendirmiyordu. Üzerleri örtülü dört duvar yapmakla problemi halledeceklerini düşünüyorlardı. Halbuki iş, insanî açıdan, zannedildiği kadar basit değildi.

Unutmamak gerekir ki, konut, bir yuva olarak, içinde yer aldığı fizik ve sosyal çevre ile varlık kazanmış olan bir nesnedir. Her ne amaçla olursa olsun, yılların mahsulü olarak teşekkül etmiş olan bir fizik ve sosyal yapıyı herhangi bir şekilde bozmak, dağıtmak, yeniden yerleştireceğimiz insanları intibak problemleriyle karşı karşıya getirir. Diğer yönden, aile yapısını ve sosyal değerlerini hesaba katmadan yapılacak konutlar da, onların yaşama tarzlarına uymayacaktır. Şehirlerimizde yaygınlaşmaya başlamış olan, sosyal konutlarda ve âfet evlerinde gördüğümüz tarzda açık-mekân dizayn tarzının veya mekânları uygun bölmelere ayırmamanın kendi değerlerimiz açısından tekrar gözden geçirilmesinde yarar görmekteyiz. Konutlar, iş yerleri değildir. Ana-baba yatak odalarıyla yetişkin kız ve erkek çocukların yattıkları mahallerin birbirinden uzak tutulduğu; yeni evlilerin kaldıkları odaların ara bölmelerle tecrid edildiği za-

manları çoktan unutmuş bulunuyoruz. Kişiliğimizi derinden etkilemiş olan sosyo-kültürel ihtiyaçlarımızın hesaba katıldığı bir yapısal mekân anlayışına önem vermemiz gerekmektedir. Bu, en azından, her ailenin, yeni yerleştiği mekânda, duvar ekleme ve kaldırma da dahil olmak üzere, köklü değişiklikler yapmasını bir miktar olsun engelleyecektir.

Osmaniye ve Gediz'de yaşanan olaya, Irwin Altman'ın gündeme taşıdığı mahremiyet düzenlemesi kavramına benzer bir kavram olarak teklif edeceğimiz kullanım düzenlemesi açısından bakacak olursak, bu âfet evlerinde belirgin şekliyle açık-mekân kullanımı söz konusu olmadığı hâlde, açık-mekânda görülen, bilinen türden bir fonksiyon karışıklığı ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan bu iki kavramı, bir tek olayın iki ayrı cephesine ışık tutan kavramlar olarak görmek mümkündür. Aynı şekilde, örtünmenin türleri için de böyle bir belirleme yapabiliriz. İnsanoğlu kendisine ulaşılabilmesini engellemek için en kolay ve en etkili yollardan birisi olarak örtünmeyi gündeme taşımıştır. İster üzerine bir şey giyerek, isterse bir kapalı mekâna sığınarak örtünmüş ve korunmuş olsun, her iki hâlde de kendisine, istemediği bir şekilde ulaşılmasını engellemek istemiştir. Sıcaktan, soğuktan, güneşten, rüzgardan ve yağmurdan korunmanın yanında, her iki örtünme şeklinin temelinde aslî unsurlardan birisi olarak bir kültürel değer yatmaktadır. İki örtünme şeklini birbirine bağlayan bu değerın adı da mahremiyettir.

KAYNAKÇA

- Ahrentzen, S., D. W. Levine and W. Michelson (1989), "Space, Time and Activity in the Home: A Gender Analysis", *Journal of Environmental Psychology*, **9**, ss. 89-101.
- Alexander, Ch. (1969), *Houses Generated by Patterns*, Berkeley: Calif.: Center for Environmental Structure.
- Altman, I. (1975), *The Environment and Social Behavior: Privacy, Personal Space, Territory, and Crowding*, Monterey, Calif.: Brooks/Cole.
- Altman, I. (1977), "Privacy Regulation: Culturally Universal or Culturally Specific?", *Journal of Social Issues*, **33**, ss. 66-84.
- Altman, I. and Barbara Rogoff (1991), "World Views in Psychology", Daniel Stokols'un I. Altman ile birlikte derlediği *Handbook of Environmental Psychology* (Malabar, Florida: Krieger Publishing Co., ss. 7-40) adlı eserde.
- Altman, I. and Carol M. Werner (2000) "Humans and Nature: Insights from a Transactional View" , Seymour Wapner ve arkadaşlarının derlediği *Theoretical Perspectives in Environment- Behavior Research* (New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, ss. 21-37) adlı eserde.
- Altman, I. and M. Chemers (1984), *Culture and Environment*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Archea, J. (1975), "Establishing an Interdisciplinary Commitment", B. Honikman'ın editörlüğünü yaptığı *Responding to Social Change* (Stroudsburg, P. A.: Dowden, Hutchinson and Ross) adlı eserde.
- Archea, J. (1977), "The Place of Architectural Factors in Behavioral Theories of Privacy", *Journal of Social Issues*, **33**, ss. 116-137.
- Bechtel, R. B. (1997), *Environment and Behavior: An Introduction*, Thousand Oaks, Ca.: Sage.
- Becker, F. D. (1974), *Design for Living: The Residents' View of Multi-family Housing*, Ithaca, NY.: Center for Urban Development Research.
- Bee, R. L. (1963), "Changes in Yuma Social Organization", *Ethnology*, **2**, ss. 207-227.
- Bell, Paul A., et al. (2002), *Environmental Psychology*, 5th ed., Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Bennett, C.J. (1992) *Regulating Privacy*, Ithaca : Cornell University Press.

- Block, L. K. and G. S. Stokes (1989), "Performance and Satisfaction in Private versus Non-private Work Settings", *Environment and Behavior*, 21, ss. 277-297.
- Carlisle, S. G. (1982), "French Homes and French Character", *Landscape*, 26, ss. 13-23.
- Carpenter, C. R. (1958), "Territory: A Review of Concepts and Problems", A. Roe ve G. G. Simpson'un derlediği *Behavior and Evolution* (New Haven, Conn.: Yale University Press, ss. 224-250) adlı eserde.
- Chermayeff, S. and C. Alexander (1963), *Community and Privacy: Toward a New Architecture of Humanism*, New York: Doubleday.
- DePaulo, B.M. , et al. (2003) , " Verbal and Nonverbal Dynamics of Privacy, Secrecy, and Deceit," *Journal of Social Issues*, 59, ss 391-410.
- Etzioni, A. (1999) *The Limits of Privacy*, New York : Basic Books.
- Farrenkopf , T. and V. Roth (1980), "The University Faculty Office as an Environment", *Environment and Behavior*, 12, ss. 467-477.
- Fernea E. W. and R. A. Fernea (1997), "Symbolizing Roles: Behind the Veil", J. Spradley ve McCurdy'nin derlediği *Conformity and Conflict, Readings in Cultural Anthropology*, 9th ed. (New York: Longman, ss. 235-242) adlı eserde.
- Firth, R. (1957), *We, the Tikopia: Kinship in Primitive Polynesia*, Boston: Beacon Press.
- Ford, C. S. and F. A. Beach (1951), *Patterns of Sexual Behavior*, Harper and Brothers.
- Gifford, Robert (1997), *Environmental Psychology: Principles and Practices*, 2nd ed., Boston: Allyn and Bacon.
- Gregor, T. A. (1970), "Explosure and Seclusion: A Study of Institutional Isolation Among the Mehinacu Indians of Brazil", *Ethnology*, 9, ss. 234-250.
- Gregor, T. A. (1974), "Publicity, Privacy, and Mehinacu Marriage", *Ethnology*, 13, ss. 333-499.
- Holmberg, Allan R. (1950) *Nomads of the Long Bow*, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office.
- Ittelson, W. H. et.al. (1974), *An Introduction to Environmental Psychology*, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Jennings, C. and L. Fena (2000), *The Hundredth Window : Protecting Your Privacy and Security in the Age of the Internet*, New York : Free Press.
- Johnson, C. A. (1975), "Privacy as Personal Control", D. H. Carson'un derlediği *Men-Environment Interactions: Evaluations and*

Applications (Stroudsburg, P. A.: Dowden, Hutchinson and Ross)adlı eserde.

Jorgensen, J. G. (1966), “Addendum: Geographical Clustering and Functional Explanations of In-Law Avoidances: An Analysis of Compharative Method”, *Current Antropology*, 7, ss. 161-169.

Kelvin, P. A. (1973), “A Social Psychological Examination of Privacy”, *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 12, ss. 248-261.

Kelvin, P. A. (1977), “Predictability, Power and Vulnerability in Interpersonal Attraction”, S. Duck'ın derlediği *Theory and Practice of Interpersonal Attraction* (New York: Academic Press) adlı eserde.

Klitzman, S. and J. Stellman (1989), “The Impact of the Physical Environment on the Psychological Well-being of Office Workers”, *Social Science on Medicine*, 29, ss. 733-742.

Kent, S. (1984), *Analyzing Activity Areas: An Ethnoarcheological Study of the Use of Space*, Albuquerque: University of New Mexico Press.

Kent, S. (1990), “A Cross-cultural Study of Segmantation, Architecture and the Use of Space”, Susan Kent'in derlediği *Domestic Architecture and Use of Space* (Cambridge: Cambridge University Press, ss. 127-152) adlı eserde.

Laufer, R. S., H. M. Proshansky and M. Wolfe (1974), “Some Analytic Dimensions of Privacy”, R. Kuller'in derlediği *Architectural Psychology* (Stroudsburg, P.A.: Dowden, Hutchinson and Ross) adlı eserde.

LeVine, R. A. (1962) “Witchcraft and Co-wife Proximity in Southwestern Kenya”, *Ethnology*, 1, ss. 39-45.

Levinson, D. ve M. J. Malone (1980), *Toward Explaining Human Culture*, HRAF (Human Relations Area Files) Press.

Llewellyn, K. N. and E. A. Hoebel, (1941), *The Cheyenne Way*, Norman, Okla.: University of Oklohama Press.

Luzbetak, L. J. (1951), *Marriage and the Family in Caucasia*, St. Gabriel's Mission Press Vienna-Mödling,

Margulis, S. T. (1977), “Conceptions of Privacy: Current Status and Next Steps”, *Journal of Social Issues*, 33, ss. 5-21.

Margulis, S.T. (2003), “ On the Status and Contribution of Westin's and Altman's Theories of Privacy”, *Journal of Social Issues*, 59, ss.411-429.

Margulis, S.T. (2003), “ Privacy as a Social Issue and Behavioral Concept”, *Journal of Social Issues*, 59, ss.243-261.

Michelson, W. (1985), *From Sun to Sun: Daily Obligations and Community Structure in the Lives of Employed Women and*

- their Families*, Totowa, NJ.: Rowman and Allenheld.
- Murdock, G. P. (1971), "Cross-Sex Patterns of Kin Behavior", *Ethnology*, 10, ss. 359-368, 360.
- Murphy, R. F. (1964), "Social Distance and the Veil", *American Anthropologist*, 66, ss. 1257-1274.
- Newman, O. (1972), *Defensible Space*, New York: Macmillan.
- Omata, K. (1992), "Special Organization of Activities of Japanese Families", *Journal of Environmental Psychology*, 12, ss. 259-267.
- Opler, M.E. (1937) "Chiricahua Apache Social Organization", Fred Eggan'ın derlediği *Social Anthropology of North American Tribes* (Chicago: University of Chicago Press) adlı eserde.
- Opler M.E.(1941), *An Apache Life Way* (Chicago: University of Chicago Press).
- Pastalan, L. A. (1970), "Privacy as a Manifestation of Territoriality", L. A. Pastalan ile B. H. Carson'un derlediği *Spatial Behavior of Older People*, Ann Arbor: University of Michigan-Wayne State University Press.
- Petronio, S. (2002), *Boundaries of Privacy: Dialectics of Disclosure*, Albany, NY. : State University of New York Press.
- Philippot, P. , et al. , eds. (1999) , *The Social Context of Nonverbal Behavior*, Cambridge, MA. : Cambridge University Press.
- Ponse, B. (1977), *Identities in the Lesbian World*, Westport, CT.: Greenwood Press.
- Proshansky, H. M. et.al. (1970), *Environmental Psychology: Man and His Physical Setting*, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Proshansky, H. M., W. H. Ittelson and L. G. Rivlin (1970), "Freedom of Choice and Behavior in Physical Setting", yazarların kendilerinin derlediği *Environmental Psychology: Man and his Physical Setting* (New York: Holt, Rinehart and Winston) adlı eserde.
- Roberts, J. M. and T. A. Gregor (1971), "Privacy: A Cultural View", J. R. Pennock ve J. W. Chapman'ın derlediği *Privacy* (New York: Atherton Press, ss. 199-225) adlı eserde.
- Schwartz, B. (1968), "The Social Psychology of Privacy", *American Journal of Sociology*, 73, ss. 741-752.
- Shils, E. (1966), "Privacy: Its Constitution and Vicissitudes", *Law and Contemporary Problems*, 31, ss. 281-306.
- Simmel, G. (1950), "The Secret and Secret Society", K. W. Wolff'un derlediği *The Sociology of George Simmel* (New York: Free Press) adlı eserde.

- Sweetser, D. A. (1966), "Avoidence, Social Affiliation, and the Incest Taboo", *Ethnology*, 5, ss. 304-316.
- Stephens, William N. (1982), *The Family in Cross-cultural Perspective*, Lenham, MD.: University Press of America.
- Stephens, W. N. and R. G. D'Andrade (1962), "Kin-Avoidance", *The Oedipus Complex: Cross-cultural Evidence*, The Free Press of Glencoe.
- Sundstrom, E. (1986), *Workplaces: The Psychology of the Physical Environment in Offices and Factories*, New York: Cambridge University Press.
- Sundstrom, Eric (1991), "Work Environments: Offices and Factories" D. Stokols ile I. Altman'ın derlediği *Handbook of Environmental Psychology* (Malabar, Florida: Krieger Publishing Co., 1991, cilt 1, ss. 733-782) adlı eserde.
- Tambiah, S. J. (1969), "Animals are Good to Think and Good to Prohibit", *Ethnology*, 8, ss. 423-460.
- Titiev, M. (1951), *Araucanian Culture in Transition*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Yörükân, Yusuf Ziya (1998), *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, eklerle yayıma hazırlayan Turhan Yörükân, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı.
- Yörükân, Turhan (2000, 2006), *Alfred Adler, Sosyal Roller ve Kişilik*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yörükân, Turhan (2000), *Yunan Mitolojisinde Aşk*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (2. baskı: Ankara: eBabil Yayınları, 2005).
- Yörükân, Turhan (2003), "Hatırladığım ve Hatırlamak İstemediğim Gümüşsuyu", *Türk Yurdu*, 23, ss. 21-29.
- Yörükân, Turhan (2004) "Kültürün ve Tâli-Kültürün Konut ve Yerleşme Düzeni Üzerine Etkisi", *Türk Yurdu*, 24, ss. 38-49.
- Yörükân, Turhan (2005), "Yitirilmiş Kimliğiyle 'Bestekâr' Denen Sokak", *Kılavuz*, 25, ss. 44-48.
- Yörükân, Turhan (2005), "Yüksek Binalarda Yaşanan Sakıncalı Hayat", *Bilge*, 46, ss. 4-12.
- Yörükân, Turhan (2006), "Konutlarda Yaşanan Hayat Bakımından Kalabalıklığın ve İlgili Durumların Yarattığı Problemler", *Bilge*, 49, ss. 22-44.
- Yörükân, Turhan (2006), *Şehir Yenilemesi Sırasında İş Birliği*, 2. baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Warren, C. and B. Laslett (1977), "Privacy and Secrecy: A Conceptual Comparison", *Journal of Social Issues*, 33, ss.43-51.
- Westin, A. F. (1967), *Privacy and Free-*

dom, New York: Atheneum.

Westin, A.F. (2003), “ Social and Political Dimensions of Privacy, ” *Journal of Social Issues*, 59, ss. 431-453.

Wilson G. and M. Baldassare (1996), “Overall 'Sense of Community' in a Suburban Region: The Effects of Localism, Privacy and Urbanization”, *Environment and Behavior*, 28, ss. 27-43.

Wineman, J. D. (1982), “The Office Environment as a Source of Stress”, G. W. Evans'in derlediği *Environmental Stress* (New York: Cambridge University Press) adlı eserde.

Witkowski, S. R. (1972), “A Cross-cultural Test of the Proximity Hypothesis”, *Behavior Science Notes*, 7, ss. 243-263.

Wolfe, M. and R. Laufer (1975), “The Concept of Privacy in Childhood and Adolescence”, D. H. Carson'in derlediği *Man-Environment Interaction Evaluations and Applications* (Stroudsburg, P.A.: Dowden, Hutchinson and Ross) adlı eserde.

Wolfe, M. and R. S. Laufer (1975), “The Concept of Privacy in Childhood and Adolescence”, D. H. Carson'un derlediği *Man-Environment Interactions: Evaluations and Applications* (Stroudsburg, PA.: Dowden, Hutchinson and Ross) adlı eserde.

Zeisel, J. (1973), “Symbolic Meaning of Space and Physical Dimension of Social Relations”, J. Walton ve D. Carns'in derlediği *Cities in Change* (Boston: Allyn and Bacon, ss. 252-263) adlı eserde.

